

O STAROGRČKOM NASLJEDNOM PRAVU

(Prilog upoznavanju organizacije starogrčke obitelji i društva)

I. UVOD

Starogrčko, a naročito atičko nasljedno pravo svojom dogmatskom problematikom kao i usporednopravnim i povijesnopravnim aspektima privlačilo je i još uvijek privlači znanstvenike. Pa ipak, unatoč mnogobrojnim većim ili kraćim radovima što su mu posvećeni, izučavanja starogrčkog nasljednog prava daleko su od toga da bi se mogla smatrati okončanim. To se tiče ne samo oporučnog, već i zakonskog nasljednog prava, dok su problemi nužnog nasljednog prava jedva i dodirnuti. U ovom radu namjera nam je ispitati neke osnovne probleme oporučnog i zakonskog nasljednog prava starogrčke Atene — prvenstveno klasičnog doba, — i to upravo one koji će nam pomoći da problematiku organizacije obitelji i društva u staroj Grčkoj, a posebno u Ateni sagledamo s razmjerno novog ugla. Kod toga ćemo se poslužiti ne samo atičkim, već i nekim izvanatičkim izvorima, među ostalim Homerom i Gortinskim Zakonikom, kao i Platonovim teoretskim pokušajem organizacije obitelji i društva u njegovim Zakonima, jer će nam u razmjernoj oskudici izvora sve to korisno poslužiti za stvaranje što točnije slike o osnovama i razvoju obitelji i društva u staroj Grčkoj. Prema tome, plan našeg rada obuhvatit će slijedeća poglavlja:

1. Problem nastanka oporuke u Ateni
2. Zakonsko nasljedno pravo u Ateni
3. Izvanatički izvori i Platon
4. Zaključci

II. PROBLEM NASTANKA OPORUKE U ATENI

Atički govornici često naglašavaju da Solonov zakon zabranjuje oporučiti ako ostavitelj ima zakonitu mušku djecu¹.

Pa ipak kod atičkih govornika nalazimo na nekoliko slučajeva oporuke uz postojanje muške zakonite djece. To su:

¹ Npr. Iseja, 2, *O naslj. Menekl.* 3,6; *O nasl. Filokt.* 9, 28; *Hiper. pr. Atenag.* 8; *Dem. pr. Lept.* 102.

a) Lisija, 19, O Aristof. imanju, 39.40, gdje se spominje oporuka atenskog generala Konona, koji je za religiozne svrhe ostavio zapisima nećaku i bratu preko polovice ostavštine tako da je od ostavštine vrijedne ukupno preko 40 talenta njegovu sinu preostalo 17 talenta, tj. manje od polovice,

b) Dem., 27, pr. Afobu. I, 4.5; 28, pr. Afobu. II, 15: Demostenov otac je na smrti imenovao za skrbnika nad imovinom, djecom i ženom dva svoja rođaka i jednog prijatelja. Jednom od njih ostavio je kao legat 80 mina na korištenje do punoljetnosti Demostena, drugom je dao za ženu svoju kćerku, Demostenovu sestru, s mirazom od 2 talenta, a trećem je namijenio svoju suprugu za ženu, i to s mirazom od 80 mina te korištenjem kuće i namještaja.

c) Dem., 45, pr. Stef. I, 28: navodi se tekst oporuke bogatoga atenskog bankara oslobođenika Pasiona. Premda Pasion ima dvoje djece, on oporukom dodjeljuje svoju ženu svojem oslobođeniku Formionu s mirazom od jednog talenta potraživanja, jednog talenta u gotovini, stambene kuće u vrijednosti od 100 mina, služavki, dragocjenosti i kućnog namještaja.

Kako objasniti nesklad između Solonova zakona što ga atički govornici navode kao važeće pravo i dovoljno posvjedočene prakse u Ateni 4. st. pr. n. e.?

Prema Beauchetu² praksa je izmijenila Solonovo zakonodavstvo. On dopušta u skladu sa starijom teorijom da je oporuka mogla postojati čak i prije Solona. Uostalom, po Beauchetu nema sumnje da je adopcija među živima postojala i prije Solona, a ona nije ništa drugo, kaže Beauchet, nego jedna vrst oporuke.

Prema Brucku³ Solonov zakon odnosio se na adopciju među živima, što je kasnije protegnuto i na oporučnu adopciju. Legatna oporuka naprotiv po Brucku potječe od darovanja za slučaj smrti. Naime, po Bruckovim izvođenjima izvorno su postojali dvostrani pravni poslovi za slučaj smrti, i to adopcija među živima i darovanje za slučaj smrti. Adopcija među živima postojala je i prije Solona. Njome je osoba bez djece sebi izabirala nasljednika, i to do Solona isključivo između gentila, a nakon Solona i van tog kruga. Solon dakle nije uveo novu formu oporučivanja već je postojeću formu upotrebio da bi u borbi protiv plemstva proširio ovlaštenja ostavitelja i time zadao udarac monopolističkom položaju plemstva. S druge strane, i prije Solona postojalo je darovanje za slučaj smrti kao dvostrani pravni posao. Darovanje za slučaj smrti razlikuje se od adopcije u tome, što obdareni ne postaje univerzalni nasljednik. Iz adopcije među živima razvila se oporučna adopcija kao jednostrani pravni posao, dok se oporuka bez adopcije (legatna oporuka) razvila iz darovanja za slučaj smrti ili drugim

² L. Beauchet, *Histoire du droit privé de la république athénienne*, III, Paris, 1897, 64.

³ E. F. Bruck, *Die Schenkung auf den Todesfall im griechischen Recht bis zum Beginn der hellenistischen Epoche zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Testaments*, Breslau 1909, 51—55, 107—110. Isp. i recenziju E. Rabela u *Zeitschrift der Savigny-Stiftung* (u daljnjem tekstu SZ), Rom. Abt. XXX, 1909, 465—171.

riječima i ovdje pravac kretanja vodi od dvostranog prema jednostranom pravnom poslu. Glavni faktor prijelaza na jednostrane pravne poslove vidi Bruck u tome što isprava mijenja svoj značaj, naime, isprava više nije puko dokazno sredstvo, ona više nema deklaratorni značaj, već postaje konstitutivnim elementom pravnog posla. Dakle, sve po Brucku, zabrana oporučivanja kod postojanja muške zakonite djece iz Solonova zakona odnosi se samo na adopciju među živima, kasnije i na adopciju za slučaj smrti, a ne odnosi se na legatnu oporuku.

Svojim izvođenjima Bruck je zadao težak udarac teoriji koja je do njega vladala u nauci, a po kojoj je oporuka postojala i prije Solona i po kojoj je Solon samo kodificirao postojeće stanje⁴. Bruckovom shvaćanju žestoko su se oduprli Thalheim⁵ i Lipsius⁶, nastojeći spasiti staru teoriju o postojanju oporuke i prije Solona, ali njihovi argumenti nisu više našli odjeka u znanosti. Tako se npr. Becker⁷ stavio na stranu Brucka, a isto uglavnom i Rabel⁸.

U novije vrijeme predložio je Gernet⁹ drukčije rješenje antinomije između Solonova zakona i sadržaja atenskih oporuka 4. stoljeća. Gernet je dobro zapazio da još u 4. st. adoptant uvodi adoptiranog u fratriju, premda to nije uvjet valjanosti adopcije. Gernet zaključuje da je adopcija prije Solona bila podvrgnuta odobrenju fratrije, a da je Solon omogućio slobodno adoptiranje bez suglasnosti fratrije. Nadalje, Gernet se slaže s time, da u Ateni nije bio propisima utvrđen raspoloživi dio, kojim bi ostavitelj mogao slobodno raspolagati, ali tvrdi da treba praviti razliku između stečenih i naslijeđenih dobara. Naslijedena dobra trebalo je ostaviti zakonitim sinovima, a stečenim dobrima mogao je ostavitelj potpuno slobodno raspolagati.

Gernetov pokušaj objašnjenja diskrepancije između Solonova zakona o oporuci i sadržaja nama poznatih antičkih oporuka iz 4. st. nije uspio. Nevjerojatno je da bi antički govornici i drugi izvori antičkog prava propustili istaknuti razliku između očevine i stečenih dobara, kad bi ta razlika postojala. U najvećem broju slučajeva riječ *πατρῴα*, „očevina“ označava naprosto ostavštinu, tj. imovinsku masu što ju je netko naslijedio ili je očekuje naslijediti, a da kod upotrebe tog termina ne nalazimo ni najmanje aluzije na pravno razlikovanje te imovine od stečenih dobara¹⁰. Ako i naletimo na pojam očevine koji se suprostavlja pojmu stečene imovine, nalazimo da se radi o pukoj činjenici razlikovanja

⁴ Npr. F. Schulin, *Das griechische Testament verglichen mit dem römischen*, Basel 1882.

⁵ Th. Thalheim, *Testament, Adoption und Schenkung auf den Todesfall*, SZ, 31, 1910, 338—401; v. odgovor Bruck, *Die Entstehung des griechischen Testaments und Platons Nomoi*, SZ, 32, 1911, 355—359.

⁶ Lipsius, *Das attische Recht und Rechtsverfahren* II, 1912, Leipzig, 562.

⁷ Becker, *Platons Gesetze und griechisches Familienrecht*, München 1932.

⁸ U navedenoj (v. opaska 3.) recenziji Bruckove knjige.

⁹ Gernet, *Droit et société dans la Grèce ancienne*, Paris 1955 (studija *La loi de Solon sur le „testament“*) V. i Gernet, *Lysias Discours II*, Paris 1955, 48.

¹⁰ Npr. Lis. 10,5; 16,10; 19,7.10; 27,11; 32,10.22; Fragm. 17,2; Dem. 27,67; 28,18.21; 29,3; 30,31; 36,19; 38,7; 39,6.35; 45,21.76.80; (Dem.) 40,2.15.15; 53,9; Is. 3,62 itd.

izvora imovine bez povezivanja bilo kakvih pravnih posljedica na to razlikovanje¹¹. Uostalom, do tog zaključka došao je već i Beauchet¹².

Naš stav o problemu nastanka oporuke u Ateni izložit ćemo na kraju naših analiza zakonskog nasljeđivanja kod starih Grka. Naime, razumijevanje postanka oporuka moguće je tek nakon što se pravno-povijesnom analizom približimo shvaćanju organizacije obitelji i društva starih Grka.

III. ZAKONSKO NASLJEDNO PRAVO U ATENI

Tekst zakona o atičkom zakonskom nasljednom pravu sačuvan je u § 51 Pseudodemostenova govora 43, Protiv Makartata¹³. On glasi: "Ὅστις ἂν μὴ διαθέμενος ἀποθάνῃ, ἔὰν μὲν παῖδας καταλίπῃ θηλείας, σὺν ταύτησιν, ἔὰν δὲ μὴ, τοὺςδε κυρίους εἶναι τῶν χρημάτων. Ἐὰν μὲν ἀδελφοὶ ᾧσιν ὁμοπάτορες καὶ ἔὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν ἔὰν δὲ μὴ ἀδελφοὶ ᾧσιν ἢ ἀδελφῶν παῖδες (... ?...) ἐξ αὐτῶν κατὰ ταῦτά λαγχάνειν κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἄρρένων, ἔὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ᾧσι καὶ ἔὰν γένει ἀπωτέρω. Ἐὰν δὲ μὴ ᾧσι πρὸς πατρός μέχρι ἀνεψιῶν παίδων, τοὺς πρὸς μητρός [τοῦ ἀνδρός] κατὰ ταῦτά κυρίους εἶναι. Ἐὰν δὲ μηδετέρωθεν ἢ ἐντὸς τούτων, τὸν πρὸς πατρός ἐγγυτάτω κύριον εἶναι..." tj.

Ako tko umre ne oporučivši, ako ostavi žensku djecu (nasljedstvo ide) s njima; ako ne (ostavi žensku djecu), na imanje će imati pravo slijedeći: ako postoje braća po ocu (oni nasljeđuju), a ako (postoje) zakonita djeca od braće (sc. umrle), dobivaju očev dio; ako pak ne postoje braća ili djeca braće (... ?...) njihovi nasljednici nasljeđuju na isti način; prednost imaju muški i potomci od muških ako potječu od njih (sc. muških) pa makar bili rodom udaljeniji. Ako ne postoje (rodaci) po ocu do uključivo djece od bratića, nasljeđuju na isti način (rodaci) po majci. Ako s obje strane nema rođaka unutar tih (osoba) nasljeđuje najbliži po ocu.

Prema tom tekstu i prema drugim izvorima o istom predmetu¹⁴, a naročito prema govorima atičkih govornika iz 4. st., znanstvena istraživanja prošlog i ovog stoljeća utvrdila su slijedeće principe intestatnog nasljednog prava, što je vladalo u Ateni klasičnog doba:

¹¹ Npr. Lis. 1937.

¹² Beauchet n. dj III, 11—40.

¹³ V. L. Gernet, *Démosthène, Plaidoyers civils*, Tome II, Paris 1957, 112.

¹⁴ U obzir dolazi dakako u prvom redu Psdem. 46 Pr. Steph. II, 14 kojim je među ostalim statuirano nasljedno pravo descendenata: "Ὅσοι μὴ ἐπεποίητο ᾧστε μήτε ἀπειπεῖν μήτ' ἐπιδικάσασθαι ὅτε Σόλων εἰσῆει τὴν ἀρχὴν τὰ ἐκ αὐτοῦ διαθέσθαι εἶναι ὥπως ἂν ἐθέλῃ, ἂν μὴ παῖδες ᾧσι γνήσιοι ἄρρενες, ἂν μὴ μανιῶν ἢ γήρωνς ἢ φαρμάκων ἢ νόσου ἕνεκα, ἢ γυναικὶ περιθόμενος ὑπὸ τούτων τοῦ παραφρόνων, ἢ ὑπ' ἀνάγκης ἢ ὑπὸ δεσμοῦ καταληφθεῖς. (L. Gernet, *Démosthène, Plaidoyers civils*, II, 190) tj.:

Oni koji nisu bili adoptirani (tako da ne bi mogli niti odustati od nasljedstva niti bi trebalo da traže sudsku dodjelu nasljedstva) u vrijeme kad je Solon primio arhontat, mogu oporučiti kako hoće svojim stvarima, ako ne postoje zakonita muška djeca, ako im nije um poremećen bilo zbog starosti bilo zbog otrova bilo zbog bo-

7. Pravo na nasljedstvo osobe umrle bez oporuke pripada rodacima umrloga prema određenom redoslijedu kod čega prvenstvenu ulogu igra blizina srodstva po parentelama.

Prvi su na nasljedstvo pozvani rođaci parentele kojoj na čelu stoji sam ostavitelj, tj. njegova djeca i njihovo potomstvo. Tek ako njih nema poziva se na nasljedstvo parentela oca, a nakon nje parentela djeda po ocu, ali ova potonja ograničena na srodnike do uključivši djecu ostaviteljevih bratića i sestrični. Ako nema srodnika po ocu odnosno po djedu po ocu, na nasljedstvo se pozivaju rođaci po majci, a nakon njih rođaci po majčinom djedu, uz ograničenje što smo ga spomenuli kod parentele djeda po ocu. Naprijed navedene kategorije nasljednika nazivaju se anhistēja, ἀγχιστεῖα^{14a}.

Ako nema rođaka po anhistěji, na nasljedstvo se poziva najbliži muški rođak povezan s ostaviteljem muškom linijom.

2. Unutar anhistėje priznaje se pravo reprezentacije.

3. Unutar iste parentele muški imaju prednost pred ženskima, čak i ako su po srodstvu udaljeniji.

4. Kćerke, a pod određenim uvjetima i sestre imaju položaj epiklere¹⁵ ako ostavitelj nije za života ili u povodu smrti odredio tko će biti njegov adoptivni sin s kojim će epiklera ući u brak. Na ženidbu s epiklerom imat će pravo najbliži rođak, ἀγχιστεύς, koji će uživati nasljedstvo tako dugo dok djeca iz tog braka ne postanu punoljetna. U trenutku njihove punoljetnosti, djeca iz braka epiklere postaju vlasnici ostavštine iza svog djeda po majci.

Dakako, da u pojedinostima izloženih principa ne postoji suglasnost znanstvenika¹⁶ pa bi raspravljanje i zauzimanje stajališta u svakome lesti bilo pod utjecajem žene odnosno ako nisu (oporučili) pod psihičkom ili fizičkom prisilom.

Riječi u zagrađama bile su povod dugotrajnih diskusija. Čini se da nijedno rješenje u potpunosti ne zadovoljava. Najvjerojatnije će ipak biti da se radi o glosi, koja je nepažnjom prepisivača ušla u tekst. Ovakvo rješenje predložio je Rabel, a ono je tim vjerojatnije što se u Psdem. 44, *Pr. Leohara* 68 navodi približno isti tekst, ali bez spornih riječi.

^{14a} A. R. W. Harrison, *A problem in the rules of intestate succession at Athens*, *The Classical Review* 1949, 41 i d. i J. C. Mile, *The Attic Law of intestate succession*, *Hermathena* LXXV 1959, 69—77 pokušali su sa slabim argumentima proširiti pojam anhistėje u atičkom pravu preko granica što ih postavlja u tekstu navedeni zakon (Psdem. *pr. Makart* § 51).

¹⁵ Pojam epiklere objasniti ćemo u daljnjem tekstu.

¹⁶ Od starijih autora naročito upućujemo na R. Dareste, *Études d'histoire du droit*, Deuxième série, Paris 1926, (prvo izdanje 1889) 92 i d.; L. Beauchet, *Histoire du droit privé de la république athénienne*, III, Paris 1897, 451 i d.; L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig 1891, 319 i d.; J. H. Lipsius, *Das attische Recht und Rechtsverfahren* III, Leipzig 1915, 542, i d. Od enciklopedijskih djela u prvom redu u obzir dolaze Pauly's Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft (članci u VI knj.: Thalheim, 'Ἐπίκληρος 114—117 i *Erbrecht*, 391) i Dictionnaire des antiquités grecques et romaines (članci L. Beauchet, *Successio* u Tome IV/2, 1553 i d.; CH. Lécrivain, *Epikleros* u Tome III/1, 662 i d.). Od novijih v. npr. W. Erdmann, *Die Ehe im alten Griechenland*, München 1934, 65—86; W. Becker, *Platons Gesetze und das griechische Familienrecht*, München 1932; U. E. Paoli, *Successioni legittime e testamentarie* (Diritto greco) u *Nuovo Digesto italiano*, Torino 1940, 1030—1032; T. Mayer-Maly, *Erbschaft* i E. Berneker, 'Ἐπίκληρος u *Der kleine Pauly*, II, Stuttgart 1967.

od spornih pitanja samo za sebe bilo dovoljno za posebnu studiju. Ali jedva da se osjeća potreba za takvim sveobuhvatnim kritičkim osvrtom, tim više što je već nemali broj spornih pitanja tijekom vremena riješen sam od sebe na taj način što su očito pogrešna mišljenja i pretjerano smjele dedukcije što ne nalaze svoj oslonac u izvorima ostali izoliranim i osamljenim u djelima pojedinih autora koji su ih zastupali. Zadržali bismo se samo na lakunoznosti zakonskog teksta, tradiranog u Psdem. 43, pr. Makart. § 51, jer taj problem ima šire pravno-povijesno značenje pa će njegovo eventualno rješenje pomoći pronalaženju osnova na kojima počiva antički nasljednopravni sustav.

Nepodijeljeno je mišljenje u nauci da je zakonski tekst tradiran u Psdem. 43,51 bar na jednom mjestu nepotpun¹⁷. Dapače, smatra se da je ispušteni dio zakona razmjerno dosta opsežan. Čini nam se da je tekst integralno tradiran, samo je krajnje koncizan tako da se pun domet njegova sadržaja može shvatiti tek nakon temeljite analize. Čak nam se čini da tekst postaje razumljiv, a njegove odredbe pravno posve jasne jedino ako pretpostavimo da je do nas došao pun tekst.

Uz ovakvu pretpostavku čini se da se iz teksta mogu izvući slijedeći zaključci:

1. Zakonodavac polazi od pretpostavke koju potvrđuje zakon citiran u Psdem. 46 Pr. Steph. II 14 da ostavitelj ne može oporučiti ako postoje muška djeca i njihovi descendent. Zakonodavac kao da smatra muške descendente suvlasnicima očeve imovine, ili još bolje, kao da smatra da je pravi vlasnik i posjednik određene imovine „kuća“, οἶκος. To je u antičkom pravu došlo do izražaja na specifičan način: muška djeca i njihovi descendent. nisu dužni da svoja nasljedno-pravna ovlaštenja ostvaruju putem posebnog zahtjeva upućenog arhontu (ἐπιδικασία), već su ovlaštena izravno, neposredno i samovlasno stupiti u posjed ostavštine takozvanom ἐμβάτευσις, ἐμβατεῖα¹⁸. Po našem mišljenju specifični položaj muške djece ima svoje duboke i daleke pravno-povijesne razloge o kojima ćemo nešto dalje opširnije raspravljati.

2. Kćerka nije zapravo pravi nasljednik, već samo prenosi nasljedstvo na dijete koje će se iz njenog braka roditi: najbliži rođak ima pravo tražiti ostavštinu zajedno s rukom kćerke tako da će taj najbliži rođak uživati nasljedstvo sve dok ne postane punoljetnim dijete rođeno iz njegova braka sa ženskim djetetom. Sve to dakako uz pretpostavku da nema muške djece i da otac nije oporučno odredio testamentarnog nasljednika. Takva kćerka zove se epiklera.

3. Treći nasljedni red (nakon sinova u prvom i kćerki u drugom nasljednom redu) čine ostaviteljeva braća i njihovi descendent. in infinitum¹⁹. To se može zaključiti iz teksta upravo uz pretpostavku da nema

¹⁷ Od novijih isp. npr. Paoli, n. dj. 1031; Gernet, n. dj. 112.

¹⁸ Lipsius, n. dj. 577.

¹⁹ U Solonovu zakonu nema ni riječi o pravu oca, djeda i strica na nasljedjivanje njihova sina, unuka odnosno nećaka. Kod toga je posebno značajno, da ni u Gortinskom zakoniku ni u Platonovim Zakonima tj. u jedinim sačuvanim opširnijim grčkim zakonima odnosno pravnim tekstovima ne nalazimo ni oca ni djeda kao zakonske nasljednike iza njihovih potomaka ako ovi umru bez zakonite djece. Sličnost Gortin-

lakune koja se u nauci prihvaća nakon riječi ἀδελφῶν παῖδες. Čini nam se naime da nema zapreke da se prihvati takvo tumačenje teksta po kojem bi se riječi ἐξ αὐτῶν odnosile na braću i njihovu djecu.

4. Riječi teksta κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας itd. odnosile bi se prema njihovu položaju u tekstu samo na treći nasljedni red, tj. na braću i njihove potomke, ali su u interpretaciji atenskih sudova dobile širi smisao. One se odnose na sve nasljedne reļove. One imaju slijedeći smisao: ako je muški nasljednik istog nasljednog reda povezan s ostaviteljem muškim srodnici, on ima prednost pred ženskim srodnikom čak i u slučaju da je dotični muški nasljednik udaljeniji po srodstvu od ženskog srodnika. I ne samo to. Čini se da one čak osnivaju pravo četvrtog nasljednog reda, tj. ostaviteljevih sestara. Naime, tekst se bez sumnje ovako interpretiralo: na nasljeđivanje imaju pravo braća; prednost imaju muški; dakle, nasljedno pravo imaju i kćerke.

Ako je točno da bi iz položaja riječi κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας i td. trebalo zaključiti kao da ženski srodnici petog nasljednog reda, tj. treće parentele, naime ženski srodnici po ostaviteljevom djelu po ocu, npr. tetke, nisu uopće ovlašteni na nasljeđivanje²⁰, onda je to dokaz za tvrdnju da su u atičkom pravu ženski srodnici tek postepeno pripušteni nasljedstvu.

skog zakonika s atičkim pravom je čak utoliko veća, što oba šute o pravu strica na nasljeđivanje. Stvar je od kapitalne važnosti za obiteljsko pravo jer se usko povezuje s problemom očinske vlasti, pekulija i uopće imovinskopravne sposobnosti djece pod očinskom vlašću. Za atičko pravo, čini se, da se može bez daljnega uzeti da stric ima pravo nasljeđivanja iza svog nećaka, ako nema bližih rodaka, što se može izvesti već iz samog teksta zakona koji govori o „rodacima” po ocu do uključivo djece od bratića“ iz čega ne slijedi isključenje bratićeva oca, tj. strica. Tekst zakona, dakle, po našem mišljenju u zadovoljavajućoj mjeri statuirao pravo strica na nasljedstvo. Vladajuća nauka, obratno, ne zadovoljava se tekstem zakona ne samo za strica, jer se on u tekstu izričito ne spominje, (Beauchet n. dj. III, 530 i d.; Lipsius n. dj. II, 556) već čak ni za bratiće ostavitelja (Lipsius n. dj. II, 556), pa je i to jedan od razloga jednodušnog tvrdjenja da nam zakonski tekst nije u cijelosti tradiran. Skloni smo za 7. stoljeće i za prethodno doba ne priznati pravo oca na nasljeđivanje svog sina i pravo djeđa na ostavštinu unuka, premda ih tekst zakona zapravo izričito ne isključuje. Vjerojatno su i Atenjani 5. i 4. stoljeća imali o ovom problemu podvojena mišljenja. Naime, u trgovačkom gradu s velikim brojem stanovnika, što živo mijenjaju prebivalište i kojima je mobilno bogatstvo (roba, dragocjenosti, potraživanja) postalo od prvorazrednog interesa, nema baš nikakvog ni teoretskog ni praktičnog razloga zašto otac ne bi naslijedio svog sina. Baš obratno, nemoguće je da Atenjane ne bi smetalo što je otac isključen iz nasljedstva svog sina i što sinovljevu ostavštinu nasljeđuje daljnji rođak. Stvar bi se mogla razumjeti jedino uz pretpostavku da je otac u Ateni imao očinsku vlast nad sinom sličnu očinskoj vlasti u Rimu i da je sin sve do eventualne emancipacije stjecao za oca. A svoga toga nema u Ateni. U Ateni je čak i maloljetni sin imovinskopravno sposoban, a nemamo vijesti ni o jakoj očinskoj vlasti ni o emancipaciji, ako se ne uzmu u obzir oskudni izvori o ἀποκρήρυξις, koja uostalom ima bez sumnje drukčiji karakter od rimske emancipacije. Atena je u 4. st. primjenjivala propise iz dalekog 7. stoljeća, a time, da je praksa interpretacijom postepeno mijenjala zastarjelo zakonodavstvo na sličan način kao što je interpretacija zadržala u Rimu još stoljećima na životu Zakonik XII ploča upravo pomoću stvaralačkog rada rimskih pravnika koji su propise starog Zakonika prilagođavali izmijenjenim prilikama.

Ako je tome tako, onda se i problem prava ascendenata na ostavštinu descendenata može i mora objašnjavati samo kroz razmatranje povijesnog razvoja atičkog prava. Očito je Atena prije Solona imala takav društveni poredak i takvu organizaciju obitelji, koji su pretpostavljali nepostojanje prava ascendenata na ostavštinu descendenata.

Evolucija nasljednopravnih ovlaštenja ženskih rođaka vidi se upravo plastično iz zakona što ga proučavam. Čini nam se da možemo zaključiti da atičko nasljedno pravo ima kao pravno-povijesnu ishodišnu točku agnatsko srodstvo, tj. nasljeđivanje muškaraca vezanih međusobno isključivo muškim osobama.

Kao da ne može biti sumnje da je osnovna norma upravo u riječima τὰ αὐτοῦ διαθέσθαι εἶναι ὅπως ἂν ἐθέλῃ ἂν μὴ παῖδες ὧσι γνήσιοι ἄρρενες iz Psdem. 46, 14²¹. To je ono stanje što ga je Solon zatekao i utvrdio svojim zakonom. Po toj normi pravi nasljednici su samo zakonita muška djeca. Iz uvodnih riječi u tom zakonu, ὅσοι μὴ ἐπεποιήητο, može se izvesti zaključak o tome kakve je prirode i sadržaja bila oporuka osobe koja nema muške djece: bez sumnje se radilo o adopcionoj oporuci, dakle o dvostranom pravnom poslu kojim je „oporučitelj“ u suglasnosti sa svojom užom društveno-političkom organizacijom imenovao neku mušku osobu, obično vrlo bliskog rođaka, svojim adoptivnim sinom i samim tim svojim nasljednikom kod čega je dakako dolazila do izražaja i volja adoptiranoga.

Nema sumnje da je Solon našao i u svojim zakonima samo fiksirao i daljnju normu koju u njegovo doba ima već višestoljetno važenje, tj. normu o epikleri. Ustanove slične epikleratu što ih nalazimo u drugim starogrčkim pravnim područjima, a i daleko van Grčke²² navode nas na uvjerenje da je epiklerat kćerki uveden u staro grčko pravo možda čak još u doba prvih jonskih upada na teritorij sadašnje Grčke. Drugim riječima, vjerujemo da je epiklerat bio poznat Grcima još u drugom tisućljeću pr. n. e. Epiklerat jedva da ruši strogi agnatski red nasljeđivanja jer kćerka svojom sposobnošću rađanja pribavlja svom ocu nasljednika koji se upravo zbog položaja kćerke—nasljednice smatra nastavljacem „kuće“ djeda po majci, a ne nastavljacem kuće po ocu i po djedu po ocu.

Usporedno-pravna izučavanja dovela su nas na drugom mjestu do shvaćanja da je epiklerat uveden prvenstveno zbog uže društveno-političke organizacije, a ne zbog obitelji pa bila ona agnatska ili drugog

²⁰ V. npr. Psdem. 43, Is. 7 i Is. 11, gdje je pravo ženskih srodnika treće parentele dovoljno čvrsto zajamčeno premda analiza tih govora dovodi do zanimljivih i zbujujućih zaključaka.

²¹ V. opasku 14.

²² Nema sumnje da se radi o pravadnoj instituciji. Nju nalazimo i u Gortini, o čemu će dalje biti više riječi, a poznata je npr. i u najstarijem hebrejskom pravu. Glavni izvor je dakako biblijska knjiga Brojevi 36, 1—12. Neki Selofhad je umro bez sinova ostavivši petero kćeri. Obiteljski glavari izjavljuju: „... našem je gospodar naređio Jahve da baštinu našeg brata Selofhada dađe njegovim kćerima. Ali, ako se one udaju za koga iz drugog izraelskog plemena, onda će njihova baština biti otrgnuta od naše djedovske baštine i biti priključena baštini plemena kojemu one pripadnu. . .“ Mojsije odlučuje: „... neka se one udaju za onoga koji im se učini dobar, samo neka se udaju u rod svog očinskog plemena. Baština Izraelaca ne smije se prenositi iz jednog plemena u drugo. . .“ I zaista kćeri Selofhada „udaše se za sinove svojih stričeva“. Mi smo hebrejski levirat na drugom mjestu podrobno analizirali i u vezi gornjeg slučaja utvrdili da nema ni najmanje sumnje da je levirat kćeri ustanovljen radi očuvanja prava plemena—čete, a nikako radi prava bliže agnatske obitelji. Uostalom, nešto slično nalazimo i u Gortini.

tipa²³. Bez obzira na to, već sam tekst Solonova zakona upućuje nas na to da je najstarije antičko zakonsko nasljedno pravo bilo strogo agnatske prirode. Jedva da može biti sumnje da su se neemendirane i nedopunjene norme odnosile upravo na muške rođake vezane s ostaviteljem muškim osobama. Prvobitni tekst norme iz Psdem. 34, 51 bez sumnje je sadržavao samo slijedeće riječi: 'Ἐὰν μὲν ἀδελφοὶ ᾖσιν ὁμοπάτορες· καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι... i utvrđivao samo nasljedno pravo braće po ocu s time da je — vjerojatno nešto kasnije — riječima... ἐὰν δὲ μὴ... ἐξ ἀντρῶν κατὰ ταῦτά... prošireno nasljedno pravo i na potomke braće po ocu.

Tek naknadno, mnogo kasnije, priznato je nasljedno pravo ženskih osoba druge parentele, tj. sestara i drugih udaljenijih ženskih rođaka druge parentele²⁴. Dokaz da se radi o naknadno ubačenoj dopuni osnovnog teksta vidimo u razlici između položaja ženskih rođaka prve i druge parentele. Kćerke ne nasljeđuju, već se njih nasljeđuje zajedno s imetkom: σὺν ταύτῃσιν. Kod sestara toga načelno nema. Iz toga slijedi da su sestre došle do nasljednog prava prema ostavštini svog brata u mnogo kasnijem periodu vremena kada epiklerat više nije imao realne društvene osnove tj. u vrijeme kada se epiklerat sačuvao kao pravni prežitak iz davno prošlih vremena koji se poštuje i obdržava djelomice zbog pieteta prema starini, a djelomice zbog imovinsko-pravnih interesa bliže agnatske obitelji, ali koji se više pravo ne razumije. Sestre doduše u određenim uvjetima imaju položaj epiklere, ali to više nije uopće bitno za njihov nasljedno-pravni položaj u odnosu na bratovu ostavštinu²⁵.

Dakle, kao što smo rekli, ako je točna naša tvrdnja o integralnosti tradiranog teksta, onda je do nasljednog prava ženskih osoba treće parentele došlo tek naknadno pravnom interpretacijom Solonova zakona. Pravnicima zaista nije bilo previše teško protegnuti smisao riječi κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας i td. od druge parentele također i na treću.

Uostalom, čim je u originalni tekst ubačena klauzula κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας itd. ona je bar za drugu parentelu, za koju je početno isključivo važila, stvarno ukinula agnatski princip antičke obitelji i nasljednog prava. Naime, čim je ženskim rođacima odobreno da nasljeđuju,

²³ Vidi prethodnu opasku.

²⁴ Isp. langobardsko pravo: dok je još po Rotarijevu ediktu iz 643. god. nasljedstvo iza umrlog Langobarda išlo njegovim muškim agnatskim rođacima uz jedinu iznimku kćerki koje su nasljeđivale uz agnatske rođake na način koji nas s velikom vjerojatnošću navodi na misao da se radi o pravu što je ubačeno protivno osnovnim postavkama prvobitnog langobardskog nasljednog prava (Ro. 153—160), kćerke su dobile isključivo nasljedno pravo u pomanjkanju ostaviteljevih sinova tek Liutprandovom odredbom iz 717. god. Iste godine priznato je i pravo sestara na bratovu ostavštinu. Tetke su dobile ograničeno nasljedno pravo tek neposredno prije nestanka samostalnog langobardskog kraljevstva Ahistulfovom odredbom od 755. god., dakle skoro dva stoljeća nakon dolaska Langobarda u Italiju. V. F. Bluhme, *Edictus ceteraeque Langobardorum leges*, Hannover 1869; Monumenta Germaniae historica Legum Tomus IV (ed. G. H. Petrz) 1868, Unveränderter Nachdruck 1965; F. Beyerle, *Die Gesetze der Langobarden*, Weimar 1947.

²⁵ V. npr. Psdem. 43, 51. Isp. Beauchet, n. dj. I, 421 i d.

postavilo se i pitanje primjene principa reprezentacije pa su npr. i sestrina djeca priznata kao nasljednici. Dakako da je time ozbiljno narušen agnatski princip obitelji. Ako se to desilo ubrzo nakon Solona, kao što se to nama čini vrlo vjerojatnim, onda je to dokaz da je Atena dosta brzo napredovala u gospodarskom pogledu. Naime, agnatska obitelj upravo pretpostavlja eminentno vojničko i seljačko društvo.

Konačno, agnatski princip je snažno narušen priznavanjem anhistije rodacima po majci do uključivo djece po bratiću. Time su najbliži neagnatski rođaci stekli prednost pred svim agnatskim rođacima osim onih najbližih koji ulaze u anhistiju. Mutatis mutandis razvoj atičkog prava do 4. st. pr. n. e. pokazuje principijelnu srodnost s razvojem rimskog nasljednog prava od Zakonika XII ploča (5. st. pr. n. e.) do Justinijana (6. st. n. e.). Naime, u oba slučaja nasljedno pravo počinje s apsolutnim priznavanjem agnatske obitelji, a završava nakon bezbrojnih peripetija sa značajnim ustupcima kognatskom srodstvu²⁶.

IV. IZVANATIČKI IZVORI

1. Ilijada, 15, 187—193

Posejdon priča Iridi, kako je njegov otac Kron imao tri sina, Zeusa, Hada i njega, Posejdona. Njih trojica razdijelili su nasljedstvo ždrijebom. Ždrijeb je odlučio da Posejdon dobije more, Had podzemlje a Zeus nebo. Posejdon nastavlja:

Ilijada 15 193 γαῖα δ' ἔτι ζυγὴ πάντων καὶ μακρὸς Ὀλύμπος

tj. Zemlja i široki Olimp sve trojici ostanu skupno.

Ne sumnjamo da je pjesnik nasljeđivanje bogova opisao prema predodžbama svoga doba. U Homerovo doba dakle nasljeđivali su sinovi na jednake dijelove. Ipak, dioba je obuhvaćala prema pjesniku „samo“ more, nebo i podzemlje. Dakle, da se tako izrazimo „vanjske nekretnine“. Naprotiv, zemlja s Olimpom se ne dijeli. Drugim riječima prevedeno na više zemaljske termine kuća s okućnicom je nedjeljiva i ona pripada svim sinovima u zajedničko vlasništvo²⁷.

2. Odiseja, 14, 62—64

Eumej, Odisejev svinjar, izražava nadu da bi mu Odisej, kad bi se vratio, poklonio imetak:

²⁶ Za rimsko nasljedno pravo upućujemo umjesto svega na M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, I, München 1955 i II, München 1959; isti, *Römisches Privatrecht* 6. Aufl'age, München 1968; P. Voci, *Diritto ereditario romano*, I, i II, Milano 1963—1967. Za dalji razvitak rimskog prava u bizantskom pravu v. još uvijek Zachariä v. Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, 3. Auflage 1892, Neudruck Scientia Aalen 1955.

²⁷ Beauchet, n. dj. III, 424 smatra da je dioba ovdje spomenuta zato što se radi o novijem dijelu Ilijade. Po njemu je sigurno da je do „Homerske epohe“ u grčkom društvom uređenju prevladavalo obiteljsko vlasništvo i da su po smrti oca braća nastavljala da žive zajedno pod rukovodstvom jednog između njih.

Odiseja 14,64 οἶκόν τε κληῖρόν τε πολυμνήστην τε γυναῖκα

tj.: Kuću i imovinu i ženu prošenu mnogo (Maretićev prijevod)

3. Odiseia, 21, 213—215

Odisej obećava Eumeju i Filetiju u slučaju pobjede nad proscima

εἴ γ' ὑπ' ἐμοί γε θεὸς δαμάσῃ μνηστῆρας ἀγαπούς,
ἄξομαι ἀμφοτέροισ' ἀλόχους καὶ κτήματα· ὅπασσω
οἰκία τ' ἐγγυὲς ἐμεῖο τετυγμένα·

„Ako mi dade bog poubijati ponosne prosce,

Ja ću oženiti vas obojicu, ubave kuće

Blizu mene ću dati vam obojici i blaga k tome“

(Maretićev prijevod).

U Od. 14, 62—64 (v. br. 2) pjesnik navodi kuću (οἶκος) odvojeno od ostale imovine (κληῖρος). Pod ostalom imovinom pjesnik sigurno misli na zemlju. Eumej priželjkuje kuću, komad zemlje za obrađivanje i ženu.

U Od. 21, 213—215 (v. br. 3) pjesnik također odvaja kuću (οἰκία) od ostale imovine (κτήματα). I ovdje se radi o zemlji. Odisej obećava svojim slugama kuću, zemlju i ženu.

Dakle, κληῖρος ždrijež isto je što i (ostala) imovina (κτήματα), tj. sve ovo označuje zemlju za obrađivanje za razliku od kuće (s okućnicom).

4. Aristotel, *Politika*, 6, 2, 5, 1319 a: Ἦν δὲ τό γε ἀρχαῖον ἐν πολλαῖς πόλεσι νενομοθετημένον μηδὲ πωλεῖν ἐξῆναι τοὺς πρώτους κληῖρους

tj.: U mnogim državama postojao je u davnini zakon po kome je bilo zabranjeno prodavati prvobitne ždrijebove.

5. Aristotel, *Politika*, 2, 4, 2, 1266 b: Ὅμοίως δὲ καὶ τὴν οὐσίαν πωλεῖν οἱ νόμοι καλύουσιν, ὥσπερ ἐν Λοκροῖς νόμος ἐστὶ μὴ πωλεῖν, ἐὰν μὴ φανεράν ἀτυχίαν δείξῃ συμβεβηκυῖαν· ἔτι δὲ τοὺς παλαιούς κληῖρους διασώζειν·

„Zakoni, isto tako, zabranjuju i prodaju imovine; npr. kod Lokrana postoji zakon da se imovina ne smije prodavati osim ako (vlasnik) ne dokaže da mu se desila očigledna nesreća. I još (postoji zakon) da treba sačuvati prvobitne ždrijebove“.

6. Aristotel, *Politika*, 2, 9, 7, 1274 b: ...Παρὰ τοῖς Θηβαίοις, νομοθέτης δ' αὐτοῖς ἐγένετο Φιλόλαος περὶ τ' ἄλλων τινῶν καὶ περὶ τῆς παιδοποιίας, οὗς καλοῦσιν ἐκείνοι νόμους θετικούς.

„(Tebancima je) Filolaj dao zakone o pravljenu djece koje oni nazivaju zakonima o adopciji“.

7. Herakl. Pont. 2, 7

„Kod Spartanaca postoji zakon po kojem je sramotno prodati zemlju, a uopće je zabranjeno (prodavati) prvobitne ždrijebove“²⁸.

8. Aristotel, *Politika*, 2, 3, 8, 1265 b; 7, 8, 2. 3. 4. 5, 1329 a; 7, 9, 7, 1330 a

Aristotel kritizira Platona, koji je u svojim Zakonima propisao da svako domaćinstvo treba imati dvije kuće, jednu u gradu, a jednu van grada.

Aristotel predlaže da čitavu zemlju treba podijeliti na dva dijela, od kojih jedan treba da pripada zajednici, a drugi pojedincima. Onaj dio što pripada zajednici treba da se razdjeli na dva dijela: dio za pokriće troškova oko božanskog kulta i dio za troškove zajedničkih ručkova (sistitija). Onaj pak dio koji pripada pojedincima treba razdijeliti također na dva dijela tako da jedan dio bude bliže gradu, a drugi granici. Svakom građaninu treba ždrijebom dodijeliti imanje u oba ta dijela. Dakle Aristotel se slaže s Platonom u tome, da svaki građanin treba da posjeduje dva dijela privatnog imanja, gradski i poljoprivredni, jedino se ne slaže da bi trebalo da postoje dvije kuće. Razlika zaista nije bitne prirode.

Da bi se u potpunosti razumjela Aristotelova misao o podjeli imanja među građane, treba rečeno nadopuniti s osnovnim izlaganjima Aristotelovim o društvenom uređenju.

Aristotel jasno kaže:

„...jedino od ljudi u čijim je rukama oružje zavisi hoće li se to uređenje održati ili ne“. On predlaže da samo građani budu ratnici, upravljači državom i posjednici imanja, dakle i Aristotel je prožet osnovnim antičkim naziranjem o polisima kao udruženju muškaraca sposobnih za nošenje oružja.

Što se tiče privrednih djelatnosti Aristotel jasno kaže da se građani ne trebaju baviti ni „manuelnim radom ni trgovinom“, a posebno da „ne treba da se bave ni zemljoradnjom“. Svim tim stvarima treba da se bave „robovi, barbari i periejci“.

9. Aristotel, *Politika*, 2, 5, 1—7, 1267 b i 1268 a

Na ovome mjestu Aristotel navodi i shvaćanje Hipodama iz Mileta o najboljem društvenom i državnom uređenju.

Po Hipodamu država treba da ima deset hiljada stanovnika, podijeljenih u tri klase, t.j. zanatlije, zemljoradnike i ratnike. Zemlju treba podijeliti na tri dijela, od kojih bi prvi dio, sveta zemlja, davao sredstva za božanske kultove, drugi dio pripadao bi kolektivno ratnicima, dok bi treći dio bio razdijeljen među zemljoradnike.

²⁸ Kad već govorimo o Spartancima mogli bismo spomenuti i Plut. *Likurg* 16,1 gdje se kaže da se u Sparti novorođenom djetetu odmah dodjeljivalo jedan od 11.000 prvobitnih ždrijebova. Ovo je nesigurno i ne baš jasno, ali je bar jedno sigurno: ovaj podatak ne govori u prilog tome, da bi ždrebovi bili obiteljska već prije državna imovina, što se dodjeljuje građaninu-vojniku. Međutim čak i ovdje vidi Beauchet n. dj. III, 42 tragove obiteljske imovine. Ni Beauchet ni mnogi ostali stariji pisci ne mogu se otići misli, da imovina ne može biti nego ili privatna ili obiteljska ili — u sasvim staro doba — kolektivna.

Aristotel oštro kritizira ovakvo uređenje, jer po njegovom mišljenju stvara zbrku. Naime, po Aristotelu u Hipodamovoj državi zemljoradnici i zanatlije sastavni su dio polisa, ali, jer nemaju oružja, nužno će potpasti pod vlast ratnika. S druge strane, ratnici bi ili sami obrađivali zajedničku zemlju, a onda se ne bi razlikovali od zemljoradnika ili bi neki drugi ljudi to vršili za njih, a onda bi se stvorila četvrta klasa.

10. Gortinski Zakonik²⁹

Uz Atenu Gortina je jedini grčki polis čije je zakonodavstvo do nas doprlo u nešto većem obimu nalaskom velikog natpisa što sadrži Gortinski „Zakonik XII ploča“. Zato ćemo se ovdje nešto detaljnije osvrnuti na one karakteristike društvenog uređenja, koje su za nas od interesa i na osnovne crte Gortinskog nasljednog prava.

Aristotel nas upućuje da je u Gortini vladala aristokracija. Ona je u svojim rukama držala upavljanje polisom³⁰. Jedino su aristokratska djeca vojnički odgajana, vojnici su organizirani po heterijama i jedino oni su punopravni građani. Ostali slobodni građani, običan puk, nalaze se van heterija i upravo radi toga imaju manja prava u upavljanju polisom.

U Gortini je došlo do razdvajanja teritorijalne i vojne organizacije. Vojska je organizirana u heterije, koje nisu u jasnom odnosu prema teritorijalnim dijelovima polisa, prema filama i klarosima, ali najvjerojatnije te dvije organizacije nemaju veze jedna s drugom. Ovo se može dosta dobro shvatiti, ako se pretpostavi da su file i klarosi bili osnovne vojne i teritorijalne organizacije, ali da je naknadno došlo do povećanja stanovništva u nekim filama i do smanjenja u drugima. Radi razmjerno malog broja ukupnog slobodnog stanovništva bilo je najjednostavnije organizirati heterije sasvim nezavisno od teritorijalnih jedinica pa se na taj način moglo lako sačuvati uvijek jedan te isti broj vojnika u vojničkim jedinicama, a da se kod toga nije trebalo pristupiti mukotrpnom miješanju u imovinske prilike građana i njihovu pripadnost nižim teritorijalnim jedinicama.

Na taj način došlo je do toga da svaki građanin pripada dvjema osnovnim organizacijama, vojničkoj i teritorijalnoj i do toga da se te dvije organizacije pojavljuju u Zakoniku na onim mjestima gdje bismo očekivali uvijek jednu te istu vrst osnovne jedinice.

Tako npr. kod adopcije prisustvuje skupština građana, a heteriji se daje tom prilikom žrtva u obliku žrtvene životinje i vina³¹. Iz toga se može zaključiti da se građanstvo sastajalo organizirano po vojničkim jedinicama, slično rimskim kurijatskim komicijima u najstarije doba i centurijatskim komicijima u vrijeme republike.

²⁹ Uz ostala djela, spomeuta u ovom odjeljku upućujemo naročito na J. H. Lipsius, *Zum Recht von Gortyn*, Abhandlungen der Kgl. Sächs. Gesellschaft d. Wiss. 1909 XXVII, 11; L. Gernet, *Observations sur la loi de Gortine*, Revue des études grecques, 1916, XXIX, 383; A. Debrunner, *Zum Gesetz vom Gortyn*, Rheinisches Museum 1924, LXXII, 362.

³⁰ Arist. *Pol.* 2, 7, 5 1272 c.

³¹ Gort. 10, 33—39.

Ipak, ako nema agnata, epiklera, u Gortini nazvana patrooka, treba da se uda za nekog iz file:³². Očito je to propisano zato da bi imanje ostalo unutar općinara iz file. Ipak se lijepo vidi da je u Gortini organizacija po filama izgubila na važnosti. Naime, ako se nitko unutar file ne nađe tko bi pristao da patrooku uzme za ženu, onda se ona može udati i izvan nje³³:

Nekretnine su u Gortini u prometu, a djeca i žena mogu imati svoju vlastitu imovinu, koju otac obitelji ne može samostalno otuđiti³⁴. Otac i mati mogu podijeliti svoju imovinu među djecu, ali djeca ih ne mogu siliti na izručenje njihova pripadajućeg dijela, osim ako bi dijete trebalo platiti novčanu kaznu³⁵.

Oporuke u Gortini nije bilo, kaže se u nauci. Ali adopcija je dozvoljena, i to bez obzira da li adoptant ima mušku ili žensku djecu. Ako adoptant ima muške djece adoptirani će naslijediti dio u visini nasljednog dijela ženskog dijela, t.j. polovicu dijela muškog djeteta. Ako pak nema muške djece, adoptirani će naslijediti adoptanta samo ako uđe u sve njegove religiozne i civilne obaveze. Adopcija je dakle zapravo forma oporučivanja, slično kao u atičkom pravu, s razlikom što po atičkom pravu adopcija nije dozvoljena ako postoje muški descendent³⁶. Prema tome, adopcija je u gortinskom pravu sličnija i bliža modernoj oporuci od atičke adopcije oporuke.

I inače vlasnik može raspolagati svojom imovinom dosta slobodno, ne samo naplatnim, već i besplatnim pravnim poslovima, posebno i darovanjima za slučaj smrti. Spomenut ćemo darovanja sina prema majci i muža ženi, koja su do donošenja Zakonika bila neograničena³⁷, a Zakonik ih je ograničio — ako se radi o darovanju nekretnine — na vrijednost od 100 statera u tom pravcu što je višak vrijednosti poklonjene nekretnine agnat mogao otkupiti plaćanjem tog viška u novcu³⁸.

Ako prihvatimo Bruckovu konjekturu, onda bi i Gort. 3, 37—40, također sadržavao propis o darovanju za slučaj smrti³⁹. Po toj odredbi „*κρύμιστα*“ je ograničena na najviše 12 statera. To bi možda značilo da je darovanje za slučaj smrti bilo ograničeno prema majci i ženi na visinu od 100 statera, a prema drugim osobama do 12 statera.

Oporuku kao jednostrani pravni posao za slučaj smrti Gortina nije poznavala. Ipak je vlasnik mogao — kao što smo upravo vidjeli — dvostranim pravnim poslovima, adopcijom i darovanjem za slučaj smrti ostvariti svoju posljednju volju na dosta potpun način.

³² Gort. 8, 8—12.

³³ Gort. 8, 13—20.

³⁴ Gort. 6, 1—13; 9, 1.

³⁵ Gort. 4, 23—31.

³⁶ Gort. 10, 33—11, 23. Sličnost s atičkom adopcijom: adoptirani ne može sa svoje strane izvršiti adopciju, t.j. imovina se poslije smrti adoptiranog vraća agnatima adoptanta; žene i nedorasli ne mogu adoptirati.

³⁷ Gort. 12, 15—19.

³⁸ Gort. 10, 14—20; usp. 20—22.29.

³⁹ E. F. Bruck, *Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht*, München 1926, 94.

Dakako da je vlasnik mogao za vrijeme života izvršiti podjelu svoje imovine.

Zakonsko nasljedno pravo regulirano je u Gortinskom Zakoniku dosta iscrpno. Ono se nalazi popisano na slijedećim pločama: III, 17—37; VI, 31—46 (prava bračnog druga); IV, 31—50; V, 1—28 (zakonsko nasljedno pravo rodaka); VII, 1 5—55; VIII, 1—55; IX, 1—24; XII, 20—33 (prava kćerke-nasljednice, patrooke i prava rodaka na nju). Zbog pojednostavljenja prikaza nećemo se upustiti u objašnjavanje nasljednog prava bračnog druga.

Interpretacijom odredaba Zakonika može se zaključiti da je u Gortini zakonsko nasljedno pravo obuhvaćalo slijedeće nasljedne redove:

a) Prvi nasljedni red obuhvaća mušku i žensku djecu i njihove descendentе: V 9—13

V 9 — 13 ἔ κ' ἀπ[ο]θάνει ἄνερ ἔ γυν-
 ἄ, αἱ μὲν κ' εἰ τέ[κν]α ἔ ἐς τέ-
 κνον τέκ[να] ἔ ἐς τοῦτον τέ-
 κνα, τοῦτος ἔχ[εν] τὰ κρέμα-
 τα⁴⁰

Dakle, sinovi i kćerke nasljeđuju očevu ostavštinu u istom nasljednom redu, drugim riječima, sinovi ne isključuju kćerke iz nasljedstva. Ipak su muška djeca u znatnoj prednosti pred ženskom. Naime zakonodavac propisuje:

IV 41 — 36 ἐ δέ κ' ἀποθάνει τις
 [σ]τέγανς μὲν τὰνς ἐν πόλι κα-
 τι κ' ἐν ταῖστέγαις ἐνεί, ἐπ' αἰ-
 ς κα μὲ Φοικεύς ἐν Φοικεῖ ἐπ'
 Φοικίον καὶ τὰ πρόβατα κα-
 ἰ καρτα[ί]ποδα, ἔ κα μὲ Φοικέος εἰ
 ἐπὶ τοῖς υἱᾶσι ἔμεν, τὰ δ' ἄλ-
 λα κρέματα πάντα δαθῶθθα-
 ι καλῶς καὶ λανκάνεν τὸς μ-
 ἐν υἱὸνς ὁπόττοι κ' ἴοντι δύ-
 ο μοίρανς Φέκαστον, τὰδ δ-
 ἐ θυγατέρανς ὁπότται κ' ἴον-
 τι μίαν μοῖραν Φεκά[σ]τα[v]· δ-
 ἄτε[θθ]αι δὲ καὶ τὰ ματρ[ῶ]ια, ἔ
 κ' ἀπ[ο]θάνει, ἔπιτε[ρ] τὰ [πατροι]
 ἔ[γγρατ]ται⁴¹

⁴⁰ Ako umre muškarac ili žena, ako postoje djeca ili djeca od djece ili njihova djeca, ti treba da dobiju imovinu.

⁴¹ Ako netko umre, kuće u gradu i ono što je u kućama, ako u njima ne stanuje kmet na licu mjesta, kao i sitnu i krupnu stoku, ako ne pripada kmetu, dobivaju sinovi; ostala imovina treba da se podijeli lijepo tako da sinovi dobivaju dva dijela svaki, a kćerke svaka jedan dio. Podijeliti treba i majčinu ostavštinu, ako umre, kao što je propisano za očevinu.

Premda ove odredbe nisu potpuno jasne, sigurno je bar to da ženska djeca načelno nemaju nasljedno pravo na očeve kuće u gradu i na ono što se u tim kućama nalazi kao i da na „ostalu imovinu“ imaju sinovi pravo na dvostruko veći dio od kćerki.

Što je to *ἄλλα κρέματα*, ostala imovina?

Kako zakonodavac određuje da kuće u gradu nasljeđuju isključivo sinovi i kako po vladajućoj nauci poljoprivredne nekretnine nisu u privatnom vlasništvu, to bi iz toga logično proizlazilo da se pod ostalom imovinom treba razumijevati pokretne. I zaista nauka je zauzela upravo takav stav. Čini nam se da to nije tako. Tekst Zakonika ne sili nas na to da prihvatimo takvo stajalište. Doduše, po Bücheler-Zitelmannu⁴² kmetški posjed je isključen iz podjele nasljedstva, a šutnja zakonodavca o poljoprivrednom zemljištu po njima znači da je vanjsko zemljište dijelom općinsko, a dijelom u posjedu tributom opterećenih kmetova. Isto stajalište zauzimaju Kohler-Ziebarth⁴³, koji zato i prevode „ostala imovina“ konsekvntno s „Mobilienbesitz“. Paoli se tome pridružuje i u kućnim nekretninama vidi jedine nekretnine koje se nasljeđuju.⁴⁴

Pa ipak je činjenica da bar kmetovi i njihova djeca pripadaju individualnim gospodarima, a ne općini. S druge strane zakonodavac često govori o plodovima na način koji nas upravo sili da pretpostavimo da su ti plodovi dosta važna i ne baš beznačajna imovinska masa i da se prema tome radi o poljoprivrednim plodovima. Osim toga zakonodavac govori o plodovima upravo s privatnih imanja, dakle o plodovima s privatnih poljoprivrednih imanja.

Npr. prema Gort. 2, 45—50: „Ako se muž ili žena rastaju, ona treba da dobije svoje, tj. ono što je imala kad je došla mužu, a od plodova polovicu, ako se radi o plodovima iz njenog imanja. . .“

Nadalje, Gort. 3, 24—30: „Ako je on (sc. muž ženu) ostavi (sc. iza svoje smrti) bez djece, ona treba da dobije svoje, kao i polovicu onog što je istkala, a od plodova iznutra (dobija) zajedno s agnatima pripadajući dio te ono što joj je muž zapisao“.

Konačno Gort. 3, 31—37: „Ako žena umre bez djece, on treba da povrati njenim agnatima njen imetak kao i polovicu onog što je istkala te polovicu plodova iz njenog imanja“.

Radi se dakako u sva tri slučaja o neubranim plodovima tekuće godine. Prvi i treći slučaj čini se da govore o poljoprivrednim zemljištima, vanjskim zemljištima, koje je žena unijela u brak kao svoju imovinu. To je tim više vjerojatno, što drugi slučaj (Gort. 3, 24—30) posebno govori o plodovima iz „unutrašnjeg“ zemljišta, dakle iz gradskih vrtova, tj. iz okućnice i neizravno propisuje da žena nema pravo na poljoprivredne proizvode tekuće godine, dobivene iz vanjskog zemljišta.

⁴² F. Bücheler-E. Zitelmann, *Das Recht von Gortyn*, 1885, Neudruck 1960, 137—140.

⁴³ J. Kohler-E. Ziebarth, *Das Stadtrecht von Gortyn und seine Beziehungen zum gemeingriechischen Recht*, Göttingen 1912.

⁴⁴ U. E. Paoli, *Gortina (Diritto di)*, u *Novissimo Digesto Italiano*.

Dakle, propisi o plodovima dokazuju da su poljoprivredna zemljišta bila u privatnom vlasništvu i da prema tome nema razloga ne prihvatiti stajalište da su kćerke imale nasljedno pravo ne samo na pokretnine, već i na izvangradske nekretnine, s time dakako da je udio sinova bi dvostruko veći.

Uostalom, na takvo stajalište upućuje nas i odredba Zakonika VII 52 — VIII 12 po kojoj kćerka-nasljednica, patrooka, nije dužna udati se za ovlaštenika na ženidbu i po kojoj u tom slučaju kćerki nasljednici pripada kuća u gradu i ono što se nalazi u kući, dok se sve ostalo dijeli na dva dijela, od kojih jedan dio dobiva ovlaštenik, a drugi kćerka nasljednica. U toj odredbi nisu iz pojma ostale imovine isključeni kmetski posjedi i kmetska imovina. Time smo se približili rješenju pitanja što zapravo znači umetak u zakon koji iz nasljedivanja isključuje kmetsku imovinu.

Ako smo utvrdili da ne samo kmetovi, već i njihova imovina pripadaju gospodarima, onda propis o nasljeđivanju kmetske imovine može značiti samo jedno: i sinovi i kćerke nasljeđuju pravo na kmetska podavanja, ali ne tako da se podjelom gospodareve kuće dijeli u naturi i kmetovo imanje, već tako da kmet plaća svoje podavanje nasljednicima srazmjerno njihovim nasljednim dijelovima. Tako objašnjene odredbe Zakonika imaju sasvim dobar smisao: nije se htjelo rasinjavanjem kmetskog imanja onemogućiti proizvodnost kmetskih gospodarstava. Drugim riječima, kmetski imetak dijelio se na ovlaštenike na idealne dijelove.

Uostalom, isto tako tj. na idealne dijelove dijelile su se i gradske nekretnine. Doduše po Biscardiju⁴⁵ bi tekst Gortinskog Zakonika, što ga proučavamo „upravo pretpostavljao običaj podjele kuće, naslijeđene od oca, na stanove, ako sinovi odluče da razvrgnu obiteljsku zajednicu“. Ali, da li nas tekst sili na takvo objašnjenje? Čini se ipak da ne, djelomično i zbog načela nedjeljivosti kmetskog posjeda, a djelomično zbog izvora navedenih u t. 1 do 9. koji upućuju na to da se kuća s okućnicom smatrala nedjeljivom bez obzira na volju nasljednika.

Nadalje, u nauci nije sporno da je pravo kćerki na nasljedstvo statuirano upravo ovim Zakonikom⁴⁶. Čini se ipak da nije tako.

Zakonik doduše nakon teksta što smo ga upravo citirali (Gort. 4, 31—46) zaista propisuje da žene koje nisu dobile „imovinu“ na naprijed opisani način zato što je do otvaranja nasljedstva došlo prije donošenja Zakonika, odnosno drugim riječima, zato što je njihov otac umro prije donošenja Zakonika, mogu ostvariti svoje pravo, ali samo ako se radi o nasljedstvu koje je otvoreno nakon što su magistraturu obavljali kozmi (vrhovna gortinska magistratura) s kozmom-eponimom Kilom. U tim slučajevima doći će dakle do ponovne podjele nasljedstva u kojoj će se i kćerkama priznati njihov dio⁴⁷.

⁴⁵ Biscardi, *Sul regime della comproprietà in diritto attico*, Firenze 1955. (objavljeno u „Studi in onore di Ugo Enrico Paoli“) 117.

⁴⁶ Bücheler-Zitelmann n. dj. 141—142; Kohler-Ziebarth n. dj. 63; Paoli n. dj. 7 (prema Estratto da Novissimo Digesto Italiano).

⁴⁷ Ovo je smisao teksta Gort. 5, 1—9.

Zakonski tekst kao da ne ostavlja mjesta sumnji u opravdanost prihvaćenog mišljenja, jer izgleda sasvim razumno pretpostaviti da se vremenski period kroz koji se kćerkama priznaje nasljedno pravo na očevu ostavštinu proteže od dana stupanja na snagu Zakonika unatrag sve do vladanja kozma-eponima Kila.

Ipak je činjenica da u daljnjem tekstu (V, 17—22) zakonodavac priznaje ostaviteljevima sestrama i njihovim potomcima nasljedno pravo ako ne postoje braća i njihovi potomci, što znači da sestre isključuju iz nasljeđivanja ostale udaljenije agnatske srodnike i, što je još značajnije, da čak i sestrino potomstvo ima prednost pred udaljenijim agnatskim srodnicima. Upravo je nevjerojatno da bi istim zakonom agnatski ovlaštenici bili stavljeni u lošiji položaj na tako radikalna načina. Rimsko pravo priznalo je rođacima po sestri i po udaljenijim ženskim rođacima nasljedno pravo pretorskim ediktom vjerojatno tek negdje u zadnjim stoljećima republičkog uređenja, i to tek nakon nasljednog prava svih agnata⁴⁸, a pravo reprezentacije koje se modernom poimanju čini razumljivim samo po sebi, u mnogim se zakonodavstvima razvijalo stoljećima tek korak po korak.

Sve to navodi nas na pomisao da je tek Gortinski Zakonik XII ploča priznao sestrima potomstvu nasljedno pravo, a da je možda kratko vrijeme prije toga u gortinsko pravo recipirana ideja o nasljednom pravu sestara. Ako je to tako, onda to najvjerojatnije znači da je kćerkama priznato nasljedno pravo uz sinove, tj. uz njihovu braću još ranije. Ipak ne možemo pravo kćerki na nasljeđivanje uz njihovu braću prebaciti u vrijeme vrlo udaljeno od donošenja Zakonika jer bi u tom slučaju bilo nerazumljivo pozivanje na kozma-eponima Kila. Kilo je prema tome vladao s ostalim svojim kolegama najranije nekih 60 godina prije donošenja Zakonika, a možda čak i kasnije. Drugim riječima čini nam se da se kroz tekst Gortinskog Zakonika nazrijeva vrijeme kada je i u Gortini vladao u nasljednom pravu čisti agnatski sustav.

b) U drugom nasljednom redu nalaze se kćerke-nasljednice. Njih se poziva na nasljedstvo kao isključive nasljednice ako ostavitelj nije imao sinova. Zakonodavac daje slijedeću definiciju kćerke-nasljednice, patrooke:

VIII 40 — 42

... πατρού-
κων δ' ἔμειν αἱ κα πατὴρ μὲ ἔϊ ἢ ἄ-
δελφὸς ἐς τὸ αὐ[τῷ] πατρός...

tj. „Kćerka nasljednica neka bude, ako nema oca ili brata od istoga oca“. Pojam kćerke-nasljednice poznat nam je iz antičkog prava pa ga ovdje nećemo posebno analizirati. Dovoljno je napomenuti da kao ovlaštenik na ruku kćerke nasljednice i na uživanje ostavštine iza oca

⁴⁸ Gaj, 3, 27—31 (J. Reinach, *Gaius Institutes*, Paris 1960, 94—95); D. 38, 8, 1 pr. (P. Krüger, *Corpus iuris civilis*, vol. I, Editio stereotypa quinta-decima, Berolini 1928, 622); Paul. IV 8, 22 a (S. Riccobono-J. Baviera—C. Ferrini, *Fontes iuris romani antejustiniani*, Florentiae 1909, II, 312). Od literature umjesto svega upućujemo na P. Voci, *Diritto ereditario romano*, vol. II, Milano 1963, 13—16.

kćerke nasljednice dolazi u prvom redu stric po ocu (VII, 15—18), a ako njega nema, sin najstarijeg strica po ocu (VII, 21—24), a ako ni njega nema, najbliži agnat (Zakonik ga zove ἐπιβῆλλον npr. VII, 30). — Od ostalih odredbi o kćerkama-nasljednicama naročito ističemo odredbu po kojoj se kćerka-nasljednica kod pomanjkanja agnata može slobodno udati za bilo kojeg člana file.

VII 50 — 52 αἱ δ' ἐπιβῆλλον μὲ εἴτε τῶς
 πολῶς τῶν αἰτιόντων ὅτιμ-
 ῖ κα λῆι ὁπρίεσθαι. . .

tj. „ako ne postoji (ovlašteni) agnat može se (kćerka—nasljednica) udati za koga god hoće od onih koji postavljaju (takav) zahtjev“. To je ne samo slično, čak identično odgovarajućim odredbama starog hebrejskog prava, već nas utvrđuje u uvjerenju da je gortinska obitelj slično obitelji u drugim grčkim gradovima-državama i slično obitelji u starom hebrejskom pravu, bila u najužoj vezi s organizacijom društva kao cjeline i da je imala eminentno javnopravni značaj. A ako je to tako, onda postaje evidentnim da su također i propisi o patrooki, i uopće nasljednopravni propisi i u Gortini i u drugim grčkim polisima također u prvom redu javnopravni propisi, tj. da se njima prvenstveno želi postići određene društvene i državne ciljeve⁴⁹. Svakako se ne može dovoljno naglasiti okolnost da se patrooka potpuno slobodno udaje unutar file, a da joj je načelno zabranjena udaja van file. Ipak, premda je fila čvrsta društvena realnost, zakonodavac iznimno uz izvjesne uvjete dozvoljava i udaju van file. Naime, ako se na oglas o namjeravanoj udaji kćerke-nasljednice ne javi u roku od 30 dana nijedan član njene file, ona će se moći udati za koga god hoće.

VIII, 13 — 20 αἱ δὲ τῶς πολ[ῶ]ς μέτις λε-
 ίοι ὁ[π]ρίεν, τὸς καδεστάνς
 τὸς τὰς πατροι[ό]χο [ῥ]εῖ[π]αι κ-
 ατὰ τὰν πολ[ῶ]ν, ὅτι οὐ [λῆι ὁ]πρι-
 έν τις, καὶ μὲν τις [κ' ὁ]πρίει ἐ-
 ν ταῖς τριάκοντα, ἔ κα ῥεῖπον-
 τι, αἱ δὲ μ[έ]τ, ἄλλοι ὁπρίεσθαι. ὅτι-
 μί κα νύναται. . .

tj. „a ako (je) nitko iz file neće oženiti, patrookini rođaci treba da objave u fili „da li je tko želi oženiti“ i ako netko (hoće) oženiti (treba to učiniti) unutar 30 dana od objave, a ako ne, udaje se za drugog, ako možda“. c) Treći nasljedni red obuhvaća braću i njihove potomke (V, 13—17). d) Četvrti nasljedni red obuhvaća sestre i njihove potomke (V, 17—22). e) U peti nasljedni red dolazi najbliži agnat, koji nije obuhvaćen prethodnim nasljednim redovima

⁴⁹ Pojam javnog prava u antici i srednjem vijeku ima svoj specifični opseg i sadržaj. Ovdje se u to pitanje ne možemo upuštati jer bi nas previše odvelo od osnovne teme.

V, 22 — 25 .. αἰ δὲ κα μέτις ἔι τούτων,
 οἷς κ' ἐπιβάλλει ὁπὸ κ' ἔι, τὰ κρ-
 έματα τούτος ἀναλεῖθθα-
 ι

tj. „a ako nema nikog od tih, oni koji su ovlašteni (tj. agnati) odaklegod bili, ti neka preuzmu imovinu“⁵⁰.

f) Šesti nasljedni red obuhvaća pomalo zagonetnu grupu ovlaštenika koje zakonodavac naziva οἰτινες κ' ἔοντι ὁ κλᾱρος tj. „oni koji pripadaju klarosu“

V 25 — 28 .. αἰ δὲ μὲ εἶεν ἐπιβάλλοντε-
 ς τᾶς Φοικίας, οἰτινες κ'
 ἔοντι ὁ κλᾱρος, τούτους ἔ-
 κεν τὰ κρέματα...

tj. „a ako nema ovlaštenika u obitelji, oni koji pripadaju klarosu, ti treba da imaju imovinu“.

Tko su ti ovlaštenici?

Ako odbacimo kao skoro sigurno pogrešnu tezu Bücheler-Zitelmanna da se radi o kmetovima⁵¹, ostaju nam kao najvjerojatnije mišljenje Kohler-Ziebartha da se radi o grupi koja odgovara rimskom gensu⁵² i mišljenje De Sanctisa⁵³ da se radi o skupini vlasnika teritorijalne jedinice, na kojoj se nalaze nekretnine koje je posjedovao ostavitelj.

Nije li to isto? Nije li klaros odjeljak file, odnosno drugim riječima teritorijalizirana fratrija? Ovo bi u cijelosti i bez poteškoća odgovaralo svemu što znamo o organizaciji društva u staroj Grčkoj i o nasljedivanju uopće u antičkom svijetu, a slagalo bi se u cijelosti s našim shvaćanjem obitelji i file, o kojem je bilo riječi u vezi s patrokom, kćerkom—nasljednicom.

Na kraju još nekoliko riječi. Odredbe o reguliranju imovinsko-pravnih pitanja među bračnim drugovima nakon prestanka braka rastavom ili smrću (Gort. 2, 45—50; 3, 24—30; 3, 31—37) uvjeravaju nas da je zakonodavcu prvenstveno na umu rješavanje pitanja vlasništva nekretnina. To se vidi iz toga što se o plodovima govori tek usput kao o sporednom, premda važnom pitanju, koje zakonodavac želi riješiti da bi svojim odredbama obuhvatio čitavu materiju. Ako je to tako, onda nema sumnje da i nasljednopravni propisi (4, 31—5,28) također prvenstveno imaju na umu nekretnine.

⁵⁰ Paoli, n. mj. iznosi izvjesne sumnje u pogledu agnatskog značaja ovlaštenika ovog nasljednog reda i premda je sklon da ih prizna agnatima, ipak dopušta mogućnost da se radi o kognatima.

⁵¹ Bücheler-Zitelmann, n. dj. 144; slično Caillemer u Dict. des ant. gr. et rom.; II, 2, 1896, 1641, *Gortinorum leges*.

⁵² Kohler-Ziebarth n. dj. 65; protiv toga Paoli, *Gortina (Diritto di)* u Novissimo Digesto Italiano, zato što „klaros“ ima osnovno značenje imovine jedne „kuće“. Smatramo da prigovor Paolija nije na mjestu. Klaros ima razna značenja u grčkom jeziku.

⁵³ G. De Sanctis, *Storia dei Greci I*, 1939, 508.

S druge strane, upravo okolnost da zakonodavac govori o očevini, a tek usput i o majčinim dobrima govori jasno o vremenu, kad su nekretnine, glavna preokupacija zakonodavca, bile u isključivom vlasništvu muškaraca. Tek nakon što je i ženama priznato pravo vlasništva nad nekretninama pojavila se potreba za reguliranjem nasljedno-pravnih pitanja iza smrti žena koje su iza sebe ostavile neko nasljedstvo (4, 43—46). Očito je isto tako naknadni propis i odredba o kćerkama koje sudjeluju u nasljeđivanju kuće, ako nema „imovine“ tj. po našem shvaćanju, ako nema ostalih poljoprivrednih nekretnina (4, 46—48). Sasvim je sigurno da u režimu isključivog muškog posjedovanja nekretnina žene imaju pravo na pokretnine, tj. članica obitelji, prvenstveno kćerka, prilikom udaje dobiva sa sobom određene pokretnine (odjeću, nakit, robinje). Nakon što su ženski članovi obitelji dobili pravo posjedovanja nekretnina, miraz se davao nerijetko i u nekretninama. Odatle propis, očito također naknadni, da kćerka koja je dobila miraz nema pravo da traži dio nasljedstva (4, 48—5,1).

Iz Zakonika se dakle nazire pradávnost stanje kad je čitava nepokretna imovina obitelji bila nedeljiva, neotuđiva i u rukama muškaraca. Kasnije je došlo do razlikovanja vanjskih (poljoprivrednih) i unutrašnjih (gradskih) nekretnina. Vanjske nekretnine pripuštene su prometu, postale su dijeljive i otuđive, dok su gradske nekretnine ostale nedjeljive i u rukama muškaraca još i u vrijeme Zakonika, bar što se tiče onih nekretnina, u kojima stanuje obitelj vlasnika, a ne kmetovi. Kćerke su u međuvremenu također dobile pravo nasljeđivanja, nekretnina, ali samo spomenutih vanjskih nekretnina. Ovo je dosta kasni stadij razvitka. Naime, očito su početno kćerke imale pravo samo na pokretnine, a njihovo pravo da ih se u slučaju nedostatka muških descendenata smatra nerazdvojivim od nasljedstva i da ih najbliži rođak ostavitelja uzima zajedno s nasljedstvom nije u tom pravcu ništa izmijenilo njihov položaj. Takva kćerka (u atičkom pravu epiklera, u Gortini patrooka) nema položaj nasljednika, već samo omogućuje svojom sposobnošću rađanja da njen otac dobije nasljednika.

Dakako, čim je jednom došlo do shvaćanja da žene mogu posjedovati nekretnine i čim su nasljedstvu pripuštene kćerke, nije trebalo dugo vremena da se isto pravo prizna i sestrama u nedostatku ostaviteljevih descendenata, braće i njihovih descendenata. Sve to desilo se prije našeg Zakonika.

S druge strane, zakonodavac propisuje.

VI, 7—12 ...μεδὲ τὸν πατέρα τὰ τῶ-
ν τέκνον ἅτι καὶ αὐτοὶ πάσον-
ται ἢ ἀπολάκοντι, μεδὲ τὰ τ-
ῆς γυναικὸς τὸν ἄνδρα ἀπο-
δύθαι μεδ' ἐπισπένσαι, μεδ'
οὖν τὰ τῆς μητρός·

tj. „niti smije otac imovinu djece koju su ona sama stekla ili prihvatila⁹ niti muž imovinu žene, prodati ili založiti, niti sin imovinu majke:..“

U protivnom posao je ništav, a otac, muž ili sin trebaju naknaditi kupcu dvostruki iznos kupovine.

Ovo znači, da su prije Zakonika otac, muž i sin mogli slobodno otuđivati imovinu svojih štićenika, naime djece, žene odnosno majke. Da li je to u suprotnosti s naprijed navedenim propisima po kojima su kćerke i sestre nasljeđivale očeve i braću? Čini nam se da nije. Naime, ako pretpostavimo da se pravo žene na nasljeđivanje tek naknadno pojavilo, onda to znači, da su početno žene (a i djeca) stajale pod jakom očinskom vlašću oca obitelji, koji je bio jedini nosilac imovinskih prava, dakako ne u smislu samostalnog neograničenog vlasnika obiteljske imovine, nego u smislu ovlaštenog korisnika imovine, koju mu je dodijelio polis i s kojom može raspolagati tek ograničeno i tek uz suglasnost organa polisa. Premda je ženama priznato pravo na posjedovanje nekretnina, one su ipak i dalje smatrane građanima drugog reda zato što je vojnički element još uvijek imao prevagu nad ekonomskim, ali ih je Zakonik zaštitio i onemogućio ocu, mužu i sinu kao ovlaštenim upraviteljima ženske imovine da otuđuju njihovu imovinu.

11. Nasljedno pravo u Platonovim Zakonima

Posebno su nam dragocjena teoretska istraživanja grčkih filozofa o optimalnom društvenom uređenju jer nam daju razne podatke iz života i jer nam približavaju starogrčki način razmišljanja i osnovne koncepcije starogrčkog društvenog uređenja. Već smo ukratko prikazali neke aspekte Aristotelove misli, koji su za nas u ovom kontekstu od interesa. Na kraju ovog razmatranja o grčkom nasljednom pravu bit će od posebnog značaja razmotriti i Platonovu koncepciju uređenja jednog polisa. Smatramo da će time naše shvaćanje biti još jednom potvrđeno, a da će možda time biti unekoliko unaprijeđeno i produbljeno razumijevanje Platonove političke i pravne misli.

Platon je u svojoj Državi postavio preteške zahtjeve ljudskoj prirodi svojim pretjerano idealističkim i etičkim koncepcijama. Međutim Platon nije razmišljao i pisao zato da bi bio priznat kao velik mislilac, već zato da svoje ideje ostvari u praksi. Platonove političke koncepcije ne smijemo nikako zamišljati kao plod razmišljanja čovjeka udaljena od prakse i uzvišena nad običnim životom. Uostalom, čitav život i sva djela Platonova jasno govore o njegovoj dubokoj zainteresiranosti da se njegove misli sprovedu u djelo. Potkraj života Platon je, da se tako izrazimo, „postao skromnijim“ i bolje upoznavši ljudsku prirodu zamislio takvo društveno uređenje, koje bi ljudima bilo prihvatljivo, a u kojem bi se ipak u što većoj mjeri ostvarivale njegove idealističke koncepcije. U svojem djelu Zakoni Platon je preuzeo svijesno najveći dio koncepcija o društvenom uređenju, koje su za običnog Grka bile prihvatljive zato što ih je ovaj sam prihvaćao i zato što su njegovi djedovi na sličan način osnivali i organizirali društvenu zajednicu — polis. Kod toga je Platon bio „reakcionaran“ i u svijesnoj opoziciji prema životu što je nezadrživo prodirao u Atenu. Mislimo na prodi-

ranje i napredovanje trgovine i zanatstva i na osvajanje vlasti u državi po novim slojevima koje je od Solona pa sve do propasti atenske samostalnosti davalo novi pečat društvenom i državnom uređenju Atene — na vladavinu demosa, „običnog puka“, na postojanje demokracije u grčkom smislu te riječi. Pučka vlada, bogaćenje, imperijalizam, veletrgovina — sve je to duboko antipatično Platonu koji u novoj Ateni vidi ostvarenje svega onog, protiv čega se on borio dušom i tijelom radi svog odgoja, svojih interesa i svojih filozofskih naziranja.

To su razlozi zbog kojih u Platonovim Zakonima možemo s daleko više pouzdanja nego što se do sada činilo tražiti odgovor na pitanje, kakvo je bilo stvarno društveno uređenje u primitivnijim grčkim zajednicama u kojima se još nisu izgubili „stari dobri običaji“ i s tim u vezi prevlast aristokracije.

Platon predlaže kod osnivanja idealne kolonije da se najprije približno u središtu teritorija nove kolonije izdvoji akropolu, okruženu zidom i posvećenu vrhovnim božanstvima kolonije kao cjeline, Hestiji, Zeusu i Ateni⁵⁴. Ostatak teritorija razdijelio bi se u dvanaest dijelova i u 5040 prvobitnih ždrijebova⁵⁵.

Građane bi se također podijelilo u 12 fila i svakom građaninu dodijelio bi se jedan ždrijež, što zapravo znači da bi svaka fila imala 420 građana-vojnika. U svakoj fili odvojilo bi se posebno zemljište za božanstvo zaštitnika file. Tako bi zapravo postojao središnji grad i dvanaest manjih naselja. Svako naselje imalo bi svoju manju utvrdu, tako da bi fila bila dosta autonomna teritorijalna jedinica polisa koja bi imala i svoje zemljoradnike i svoje zanatlije, posebno dodijeljene od centralne vlasti upravo zato da bi autonomija bila što potpunija⁵⁶.

Ždrijež koji bi pripao građaninu sastojao bi se od dva dijela, jedan više prema sredini polisa i drugi udaljeniji od središta. U svakom od tih dijelova imao bi građanin po jednu kuću, dakle ukupno dvije⁵⁷.

Fila se dijeli na daljnje teritorijalno-osobne dijelove, koje Platon naziva demos prema atičkom nazivu u njegovo doba⁵⁸, premda bi se takav odjeljak mogao nazvati i fratrija⁵⁹.

Ako ovome svemu još dadamo da građansko pravo uživaju samo oni koji nose ili su nosili oružje⁶⁰, da se građanin ne smije baviti trgovinom⁶¹ ni zanatstvom⁶², da prvobitni ždrijež pripada zapravo polisu⁶³, da je prvobitni ždrijež neotuđiv i nedjeljiv te da korisnik treba da ga ostavi cijeloga onom sinu koji mu je najdraži⁶⁴ s tim da taj sin-nasljednik živi u jednoj od dviju kuća koje pripadaju ždrijebu, kako bi se izbjeгла

⁵⁴ Platon, *Zakoni* V, 745 b.

⁵⁵ Platon, *Zakoni* V, 745 b. c.

⁵⁶ Platon, *Zakoni* VIII, 848 c-c.

⁵⁷ Platon, *Zakoni* V, 745 d. c.

⁵⁸ Platon, *Zakoni* VI 753 b.

⁵⁹ Platon, *Zakoni* V, 746 b.

⁶⁰ Platon, *Zakoni* VI, 753 b.

⁶¹ Platon, *Zakoni* V, 741 b; XI, 919 d.

⁶² Platon, *Zakoni*, VIII 846 d.

⁶³ Platon, *Zakoni* V, 740 a.

⁶⁴ Platon, *Zakoni* V, 740 b.

trvenja koja nužno postoje kod sustanarstva⁶⁵, a da ostale sinove treba dati onim građanima u adopciju koji nemaju mušku djecu odnosno poslati u novu koloniju što će je magistrati osnovati upravo iz ovakvih razloga⁶⁶ — onda se ovakvo društveno uređenje ukazuje ne samo sličnim, već upravo identičnim onom koje smo mi pretpostavili kao početno društveno uređenje ne samo u Ateni, već i kod drugih grčkih polisa i kao društveno uređenje koje s izvjesnim modifikacijama važi u svim grčkim polisima, gdje vlada aristokracija. Pritisak pravnih shvaćanja naprednijih polisa i unutrašnja evolucija, naročito porast proizvodnih snaga, dovodili su nužno do znatnih modifikacija tog osnovnog tipa aristokratskog polisa. Mi smo u ovim našim proučavanjima kao primjer ovako modificiranog uređenja ukratko ocrtali gortinsko društveno uređenje.

Uostalom ni sam Platon nije imun prema nužnostima nadogradnje i daljnjeg razvitka ovog osnovnog tipa aristokratskog polisa. Platon naime dopušta da se građani razlikuju po bogatstvu u četiri klase, tako da bi najsiromašnija klasa građana obuhvaćala one građane koji kao imetak imaju samo prvobitni ždrijež, a ostale tri klase obuhvaćale bi građanstvo s dvostruko, trostruko odnosno četverostruko velikim imetkom. Imetak iznad četverostruke vrijednosti ždriježa ne bi bio uopće dozvoljen⁶⁷.

Vijeće kao vrhovni državni organ imalo bi 360 članova. Oni se biraju po klasama, po 90 vijećnika iz svake klase⁶⁸.

Dakle, Platon ne samo što dozvoljava postojanje dosta velikih razlika u bogatstvu, već čak osnovnu državnu organizaciju gradi na temelju diobe građanstva po bogatstvu (tj. po klasama), a ne na temelju diobe po teritoriju (tj. po filama). Ovo je nemala koncesija nearistokratskim plutokratskim koncepcijama klasične Grčke. Platon je prihvatio ovakve devijacije od osnovnog ideala s razloga što je želio da njegov grad bude poželjan i za običnog čovjeka, koji ima po Platonovom mišljenju neodoljivu želju za bogaćenjem. Ovakav neugodni, ali nužni kompromis pokazuje kako je Platon bio po vlastitom shvaćanju realistični političar, spreman na ustupke u taktici, ali u namjeri da svakako ostvari svoje dalje, strateške ciljeve .. naime život pun vrlina u polisu, osnovanom po njegovim idejama.

Dakle, pravi građani bavit će se vojničkim pozivom i pomoću robova obrađivati zemlju, a stranci-doseljenici bavit će se trgovinom i zanatstvom — takav je ideal aristokratske države po Platonu, koja će omogućiti građanima-vojnici da se posvete kreposnom životu i potrazi za vrlinom.

Ovakvo društveno uređenje nužno je statično i kao takvo upravo zahtijeva takvo nasljedno pravo koje će njegovu immanentnu statičnost uvijekovječiti.

⁶⁵ Platon, *Zakoni* VI 776 a.

⁶⁶ Platon, *Zakoni* V, 740 b.

⁶⁷ Platon, *Zakoni* V, 744 d.

⁶⁸ Platon, *Zakoni* VI, 756 b. c.

Nasljedno pravo Platonovih zakona odgovara takvim statičkim postulatima i na upravo iznenađujući način slaže se s našim naslućivanjima o nasljednom pravu u vojničko-agrarnim aristokratskim grčkim polisima.

Platon naime propisuje da otac treba izabrati jednog od svojih sinova kao svog nasljednika u prvobitnom ždrijebu: „...⁶⁹Ὁς ἂν διαθήκην γράφῃ τὰ αὐτοῦ διατιθέμενος, παῖδων ὧν πατήρ, πρῶτον μὲν τῶν υἱῶν κληρονόμον ὃν ἂν ἀξιώσῃ γίγνεσθαι γραφέτω...⁶⁹ a ostale sinove dati u adopciju onim građanima koji nemaju djece odnosno putem magistrata poslati ih u kolonije. Ako ipak ne postoji privremeno nijedna od tih mogućnosti, otac može takvom sinu dati dio ili svu svoju imovinu što nadmašuje prvobitni ždrijež. Ako ima više sinova, otac može taj višak iznad ždrijeba rasporediti po svojoj volji: „...ἔὰν δὲ περιγίγνηται τις τῶν υἱῶν μὴ ἐπὶ τινι κλήρῳ πεποιημένος, ὃν κατὰ νόμον ἐλπὶς εἰς ἀποικίαν ἐκπεμφθήσεσθαι, τούτῳ ἄλλων χρημάτων ἐξέστω τῷ πατρὶ διδόναι ὅσα ἂν ἐθέλῃ, πλὴν τοῦ πατρῷου κλήρου καὶ τῆς περὶ τὸν κλῆρον κατασκευῆς πάσης καὶ ἐὰν πλείους ὦσιν, πρὸς μέρος ὁ πατήρ ὅπῃ ἂν ἐθέλῃ νεμέτω τὰ περιόντα τοῦ κλήρου...⁷⁰

Ako ostavitelj ima samo kćerke, on će adoptirati jednog od građana i dati mu svoju kćerku za ženu: „...ἔὰν δὲ ἄρρενας μὲν μὴ λείπῃ, θηλείας δὲ, ὁ διατιθέμενος, ἄνδρα μὲν τῶν θυγατέρων ᾗτινι ἂν ἐθέλῃ, υἱὸν δὲ αὐτῷ καταλειπέτω, γράψας κληρονόμον...⁷¹

Građanin bez djece može slobodno raspolagati s jednom desetinom viška iznad ždrijeba, a ostalo će pripasti adoptiranome: „Ἐὰν δὲ τις ἅπαις ὧν τὸ παράπαν διαθήκην γράφῃ, τὸ τῆς ἐπικτήτου δεκατημόριον ἐξελομένος, ἐὰν ἐθέλῃ τῷ δωρεῖσθαι, δωρεῖσθω τὰ δὲ ἄλλα παραδιδούς πάντα τῷ ποιηθέντι ἄμεμπτος ἴλεων υἱὸν αὐτὸν ποιείσθω σὺν νόμῳ...⁷²

Građanina koji ima kćerku, a nije oporучio, tj. nije izvršio adopciju, naslijedit će brat po ocu ili brat po majci koji nema ždrijeba, tako da će ovaj dobiti nasljedstvo i kćerku. Ako ovih nema, dolazi na red bratov sin pa sestrin sin, stric, stričev sin pa sin tetke pa daljnji muški rodak, s time da prednost imaju rođaci po muškima pred rođacima po ženscima: „...Ἐὰν ὁ μὴ διαθέμενος θυγατέρας λείπῃ, τοῦδε ἀποθανόντος, ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ ἢ ἀκκληρὸς ὁμομήτριος ἐχέτω τὴν θυγατέρα καὶ τὸν κλῆρον τοῦ τελευτήσαντος· ἐὰν δὲ μὴ ᾗ ἀδελφός, ἀδελφοῦ δὲ παῖς, ὡσαύτως, ἐὰν ἐν ἡλικίᾳ πρὸς ἀλλήλους ὦσιν· ἐὰν δὲ μηδὲ εἰς τούτων, ἀδελφῆς δὲ παῖς ᾗ, κατὰ ταῦτά· τέταρτος δὲ πατὴρ ἀδελφός, πέμπτος δὲ τούτου παῖς, ἕκτος δὲ ἀδελφῆς πατὴρ ἐκγονός. Ὡσαύτως δὲ τὸ γένος ἀεὶ πορευέσθω κατ' ἀγχιστεῖαν... ἐμπροσθεν μὲν τῶν ἀρρένων, ὕστερον δὲ θηλειῶν ἐνὶ γένει...⁷³

⁶⁹ Platon, *Zakoni* V, 740 b; XI, 923 c.

⁷⁰ Platon, *Zakoni* XI, 923 d.

⁷¹ Platon, *Zakoni* XI 923 c.

⁷² Platon, *Zakoni* XI 924 a.

⁷³ Platon, *Zakoni* XI 924 e. Zanimljivo je da Platon ne upotrebljava antički termin anhisteje. O tome v. L. Lepri, *Sui rapporti di parentela in diritto attico*, Milano 1959, 31 i d.

Ako ostavitelj nema ni sina ni kćerke, njegovu će kuću naslijediti muškarac i žena iz istog roda dužnost kojih je da sklope brak. Ženska osoba, koja ovdje vrši funkciju epiklere je najprije sestra, pa bratova kćerka, pa kćerka sestre, pa strina, pa stričeva kćerka, pa tetkina kćerka.

Ovu žensku osobu-epikleru oženit će najbliži muški rođak:

„... Ἀπαις δὲ ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν τὸ παράπαν ὅς ἂν μὴ διαθέμενος τελευτᾷ, τὰ μὲν ἄλλα περὶ τοῦ τοιούτου κατὰ τὸν ἐμπροσθεν ἐχέτω νόμον, θήλεια δὲ καὶ ἄρρην οἷον σύννομοι ἴτωσαν ἐκ τοῦ γένους εἰς τὸν ἐξηρημαμένον ἐκάστοτε οἶκον, ὧν ὁ κληρὸς γιγνέσθω κυρίως, ἀδελφῇ μὲν πρῶτον, ἀδελφοῦ δὲ θυγατέρ· δευτέρα, τρίτῃ δὲ ἐκγονος ἀδελφῆς, τετάρτῃ δὲ πατρὸς ἀδελφῇ καὶ πέμπτῃ πατρὸς ἀδελφοῦ παῖς, ἕκτῃ δὲ ἀδελφῆς πατρὸς ἂν εἴη παῖς· συνοικίσειν δὲ ταύτας ἐκείνους κατ' ἀρχιστείαν καὶ θέμιν, ὡς ἐμπροσθεν ἐνομοθετήσαμεν.“⁷⁴

Platonov sistem ne predviđa suradnju fratrija kod oporučivanja. Osim toga Platon se udaljio od čistog agnatskog principa što je besumnje postojao u staro doba. Ove dvije koncesije atenskim društvenim i obiteljskim shvaćanjima zajedno s organizacijom državne vlasti koja je također „moderna“, a ne arhaizirajuća daleko su manje važne komponente Platonova sistema od drugih crta koje upadaju u oči, i to naročito principa

— da postoji prvobitni ždrijež kao neotuđiva i nedjeljiva imovinska masa, što se dodjeljuje građaninu-vojniku,

— da puno građansko pravo pripada samo vojnicima-zemljoradnicima,

— da građanin izabira među sinovima svojeg nasljednika, a ako nema sinova, stvara sebi nasljednika adopcijom,

— razlikovanja imovine koja ulazi u prvobitni ždrijež i ostale imovine, kojom građanin slobodnije raspolaže,

— epiklerata, koji se proteže ne samo na kćerku, već i na ostale ženske članove obitelji.

Mislimo da smo dovoljno dokazali Platonovu zainteresiranost za praksu i povezanost s pravnim porecima u drugim grčkim polisima.

Zato iznenađuje nedovoljno razumijevanje za važnost Platonove pravne misli kod upoznavanja grčkog prava čak i u najnovije doba, i to kod pisaca kojima se ne može odreći ni dubina misli ni temeljitost poznavanja Platonova i grčkog prava uopće. Tako Gernet tvrdi da u staroj Grčkoj sinovi dijele nasljedstvo i da je Platon čisti teoretičar bez veze sa stvarnošću kad propisuje da otac treba izabrati jednog od svojih sinova za nasljednika⁷⁵. Ovo Gernet tvrdi unatoč ne baš malog broja svjedočanstava o nedjeljivosti prvobitnog ždrijeba u mnogim gradovima stare Grčke od kojih smo najvažnije naprijed spomenuli i unatoč toga što odmah u istom dahu upozoruje, da se prema Lévy-Bruhlu rimska oporuka sastojala upravo u tome, što je otac sebi imenovao nasljednika među svojim sinovima.

⁷⁴ Platon, *Zakoni* XI 925 c-d.

⁷⁵ Platon, *Les Lois*, I-II, Paris 1951, CLIX.

IV. ZAKLJUČCI

U atičkom nasljednom pravu zbunjuje šutnja o pravu oca i djeda, zbunjuje velika sloboda oporučivanja ostavitelja bez djece uz istodobnu zabranu oporučivanja ostavitelja s djecom kojoj se opet zbunjujući suprostavlja činjenica da su ostavitelji s djecom ipak u praksi raspolagali svojom imovinom za slučaj smrti. Sve ovo mora da ima neko jedinstveno obrazloženje, koje će disparatno i međusobno kontradiktorne elemente atičkog nasljednog prava povezati u logičnu cjelinu. Radit će se dakako o logičnoj cjelini samo s pravnopovijesnog aspekta. Drugim riječima, treba pokušati pronaći pravi sociološki izvor nejasnoća i nelogičnosti, ali te nejasnoće i nelogičnosti ipak ostaju za klasično doba stvarnom činjenicom koju su i ondašnji Atenjani vrlo dobro osjećali.

Ako se obogaćeni uvidom u strukturu društva i u neke principe nasljednog prava u drugim antičkim polisima, ma koliko taj uvid bio fragmentaran i nepotpun, vratimo atičkom pravu onda ćemo čini nam se, moći doći do slijedećih zaključaka:

1. Šutnja atičkog zakonodavca o pravu oca i djeda na nasljedstvo sina ili unuka potječe iz pradavnih vremena, naime iz vremena naseljavanja Atike po Jonajcima. Jonjani su u vrijeme osvajanja Atike bili organizirani u vojničke jedinice, koje su se teritorijalizirale u teritorijalne file i fratrije. Osvojena zemlja s pobijedjenim pučanstvom podijeljena je među vojnike pobjedničkog naroda u obliku „prvobitnih ždrebova”. Prvobitni ždrebovi načelno se ne mogu dijeliti ni otuđivati jer oni predstavljaju zaokruženu ekonomsku jedinicu. Žena, sinovi i njihove žene, sluge i robovi — sve to pripada pod vlast vojnika-zemljoposjednika na isti način kao i zemlja. U takvoj pravnoj situaciji sin zapravo nema ništa svoga pa čak i on sam pripada na neki način ocu. Prvobitni ždrijež je u početnom vojničko-agrarnom društvu, u kojem je još i nedostojno baviti se trgovinom i zanatstvom, jedina imovina koju građanin-vojn timer-zemljoposjednik može imati. Dok je otac živ, sinu ne pripada ništa, a kad otac umre sve pripada sinu koji više ne može „vratiti” imovinu ocu, jer je ovaj umro.

Sve ovo više ne važi nimalo za atičko pravo klasičnog doba. Skloni smo tvrdnji da je u klasično vrijeme otac nasljeđivao sina putem nove interpretacije istog zakonskog teksta, primijenjene radi izmijenjenih društvenih prilika. Sin nije spomenut u zakonu zato što on nije nasljeđivao, već je neposredno produžavao „kuću”, a otac nije spomenut u zakonu jer nije mogao doći u priliku da naslijedi. Ali, stvarno ni o jednom ni o drugom zakonodavac ne govori. Što je lakše i bezbolnije, nego da se u promijenjenim ekonomskim i društvenim prilikama šutnja zakonodavca o obojici shvati na isti način: budući da zakon šuti o obojici, znači da oba imaju pravo međusobnog nasljeđivanja. Ovo tim više što su otac i sin zaista i jedan drugome agnati. Po takvom načinu gledanja na obitelj i nasljedstvo, za koje vjerujemo da je prevladalo u klasičnoj Ateni, otac bi najvjerojatnije bio pozivan na nasljedstvo sina ako sin ne bi ostavio iza sebe muške potomke. Praksa je vjerojatno kolebala upravo radi šutnje zakonodavca.

2. Zbunjujuća oprečnost između potpune slobode oporučivanja ostavitelja bez djece i zabrane oporučivanja ako ostavitelj ima mušku djecu nestaje ako se pojam oporučivanja shvati u njegovu povijesnom razvoju.

Ako je polis dodijelio neotuđiv i nedjeljiv prvobitni ždrijež građaninu-vojniku, i to tako, da je teritorijalnu vojničku jedinicu, fratriju, ovlastio da u ime polisa vodi brigu o neotuđivosti i nedjeljivosti prvobitnog ždrijeba, onda iz tog slijedi da je građanin-vojnici s većim brojem sinova određivao uz pristanak i suglasnost fratrije za slučaj svoje smrti jednog od svojih sinova kao novog nosioca vlasti nad prvobitnim ždriježom. Isto tako slijedi i to da je građanin-vojnici bez sina zajedno s fratrijom određivao za slučaj svoje smrti tko će ga zamijeniti kao nosilac vlasti nad njegovom „kućom“. Forma takvog pravnog posla bila je adopcija među živima uz pristanak i suglasnost fratrije. Očito se jedva može govoriti o nekakvoj apsolutnoj slobodi samostalnog vlasnika poljoprivrednog imanja, kako bi modernim očima moglo na prvi pogled izgledati. Neotuđivost i nedjeljivost prvobitnog ždrijeba i suglasnost fratrije svodili su „slobodu“ posjednika „kuće“ u vrlo uske granice.

Tek ako građanin zajedno s fratrijom iz bilo kojeg razloga nije oporučio, dolazilo je do „zakonskog nasljeđivanja“ kojim je zakonodavac utvrđivao presumtivnu volju ostavitelja. Najvjerojatnije je postojala još i međufaza odlučivanja fratrije o nasljedniku koja je konkurirala sa zaposjedanjem ostavštine po najbližim rođacima pa je onda polis bila prisiljena da stvar uzme u svoje ruke i uredi zakonom ovakve slučajeve, jer su oni rađali anarhiju, djelomično i zbog slabljenja fratrija koje je u međuvremenu nastupilo.

U klasičnoj Ateni gornjih pretpostavki više nema. Prvobitni ždrijež utopio se u ostaloj imovini. Ne postoji više zabrana otuđivanja i nedjeljivosti bilo kojeg dijela imanja. Građani se slobodno bave trgovinom i obrtom i zemlja ne predstavlja više jedino bogatstvo, štaviše, mnogi imetci sastoje se pretežnim dijelom u potraživanjima, trgovačkoj robi i brodovima. Fratrija je potpuno izgubila svoje prvobitno značenje i ostala samo religioznim apendiksom izvjesnog broja starih obitelji. Adoptivna oporuka gubi se zbog toga u korist oporuke bez adopcije. Adoptivna oporuka zadržava se samo kao forma, najviše iz razloga inercije, koja je uopće toliko karakteristična za pravne forme. U klasičnoj Ateni zabrana oporučivanja u slučaju da ostavitelj ima sina znači još samo zabranu adoptiranja ako adoptant ima muške djece.

3. Prividna kontradikcija između atičkog zakonodavstva koje zabranjuje oporučivanje ostaviteljima s muškom djecom i atičke prakse klasičnog doba iz koje nam je sačuvano više oporuka ostavitelja s muškom djecom može se također razriješiti upotrebom povijesne metode. Prvobitni ždrijež bio je, rekosmo, nedjeljiv i neotuđiv. Njega je polis dodijelio građaninu-vojniku i zbog toga je polagao pravo na reguliranje pravnih odnosa u vezi s njime. Među raznim propisima kojima je polis regulirao posjedovanje i prenošenje prvobitnog ždrijeba bila je i odredba da se prvobitni ždrijež prenosi od oca na sina. Naprotiv, ako je građanin

stekao neku drugu imovinu, izvan prvobitnog ždrijeba, on je njom potpuno slobodno raspolagao. Građanin je takvu drugu imovinu stjecao početno najčešće pljačkom u vojnim pohodima, a kasnije trgovinom i obrtom.

Prvobitni ždrijeb nestao je kasnije utopivši se u drugu imovinu. Fratrije su izgubile svoje značenje. Polis se dezinteresirao u prvobitnim ždrebovima. Ali ostala je zakonska zabrana oporučivanja ostaviteljima s muškom djecom koja je u času svog donošenja obuhvaćala skoro svu imovinu građanina-vojnika, ali koja nije nikad imala smisao zabrane oporučnog raspoređivanja imovine izvan prvobitnog ždrijeba.

Naše je dakle mišljenje da je adopciona oporuka povezana s prvobitnim ždrijebom i vojničkoteritorijalnom podjelom polisa na fratrije, a da je već od samog početka postojala mogućnost ostavljanja pojedinih stvari koje je građanin sam stekao izvan prvobitnog ždrijeba, i to zaista potpuno slobodno, bez ikakvog učešća fratrije koje je po našem mišljenju postojalo kod adopcione oporuke⁷⁶.

Početno su dakle postojali dvostrani pravni poslovi, i to adopcija među živima, kojom se određivalo nasljednika na prvobitnom ždrijebu i darovanje za slučaj smrti, kojim se poklanjalo pojedinu stvar prijenosom vlasništva pod suspenzivnim uvjetom⁷⁷.

Proučavanje nasljednog prava klasične Atene dovelo nas je dakle do toga da iz pojedinih neusklađenosti i nelogičnosti zaključimo na postojanje drukčijeg društvenog uređenja i na drukčije nasljedno pravo u prijašnjim periodima antičke povijesti. Sve nas je upućivalo na nekadašnju odlučujuću ulogu fratrija, na postojanje prvobitnog ždrijeba, na njegovu nedjeljivost i neotuđivost i uopće na eminentno vojničko-agrarni karakter prvobitne Atene.

Naše tumačenje temelji se doduše na nekim jedva vidljivim ostacima prošlosti u društvu i pravu klasične Atene, ali postaje vjerojatnim kad se uzme u obzir društveno uređenje ostalih grčkih gradova, a postaje još vjerojatnijim ako ga usporedimo s društvenim uređenjem i nasljednim pravom Platonovih Zakona.

Rijeka.

L. Margetić.

⁷⁶ Vladajuće mišljenje u ovom pitanju najbolje je izrazio Beauchet n. dj. III, 680—681: „U početku, kad je pravo oporučivanja, dugo vremena zabranjeno, uvedeno po Solonu u atensko zakonodavstvo, njegovo vršenje izgledalo je opravdano samo nuždom da se ostavitelju stvori adoptivnog sina i zbog toga je oporuka morala biti strogo zabranjena. . . onom tko je već imao zakonite djece. . . Ali ta nemogućnost raspolaganja imovinom postajala je sve manje kompatibilnom s duhom individualizma. . . Da bi uskladila stare zakone s novim idejama, jurisprudencija je konačno priznala građaninu, ocu jednog ili više sinova, pravo oporučivanja bilo u korist jednog od sinova bilo u korist stranca. . . Antičko pravo pruža nam na taj način obratnu evoluciju od one koju srećemo u rimskom pravu. Dok se u Rimu krenulo od principa potpune slobode testiranja paterfamilijas-a, . . . u Ateni je bilo upravo obratno. . .“ Romani-stika je već odavno odbacila ideje o navodnoj prvobitnoj potpunoj slobodi oca obitelji. Nije li vrijeme da nauka i u grčkom pravu učini slično s tezom o potpunoj nemogućnosti raspolaganja imovinom u staroj Ateni?

⁷⁷ Isp. Bruck n. dj. 5.7.90. V. i Bruck, *Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht*, passim.

SOMMARIO

L. Margetić: SUL DIRITTO SUCCESSORIO DELLA GRECIA ANTICA

Ecco i risultati ai quali arriva l'autore:

1. Il silenzio che il legislatore attico mantiene sul diritto del padre e del nonno all'eredità del figlio o nipote risale a tempi remoti, cioè ai tempi della colonizzazione dell'Attica da parte delle tribù ioniche.

Durante la conquista dell'Attica esse erano organizzate in unità militari e si erano insediate in un determinato territorio. Tali unità e tali territori si chiamavano *φυλαί* e *φρατρίαι*. La terra conquistata ed il popolo vinto furono divisi dal popolo vincente ai soldati in forma di allotamento primitivo. Tali allotamenti in linea di massima non erano divisibili né si potevano alienare, poichè essi formavano una ben distinta unità economica. Le donne, i figli con mogli, domestici, schiavi — tutti erano sotto il dominio dei militari-possidenti terrieri ugualmente come la terra. In una simile situazione giuridica il figlio non aveva niente di proprio — anche lui in un certo modo apparteneva al padre. Nella società militare-agraria che era agli inizi e nella quale si considerava indecoroso fare il commerciante o l'artigiano, l'allottamento primitivo era l'unico patrimonio che il cittadino — militare — possidente poteva avere. Alla morte del padre il figlio entrava in possesso dei beni paterni. Nel sistema su esposto il padre praticamente non poteva ereditare dal figlio.

Quanto abbiamo detto non è valevole per il diritto attico del periodo classico. Siamo propensi a sostenere che nel periodo classico il padre ereditava dal figlio tramite la nuova interpretazione dello stesso testo legale, interpretazione adattata alle modificate circostanze sociali.

2. La sconcertante contraddizione tra la libertà assoluta concessa al testatore senza figli ed il divieto di lasciare in eredità tramite testamento se questi ha figli maschi sparisce se tentiamo di afferrare il concetto dell'eredità nel suo sviluppo storico.

Se la polis aveva assegnato l'inalienabile e indivisibile allotamento primitivo al cittadino-militare ed aveva autorizzato l'unità militare, la *φρατρία* a tener conto di ciò, segue che il cittadino-militare con più figli poteva stabilire — naturalmente col consenso della *φρατρία* — in caso della propria morte che uno dei suoi figli fosse il nuovo portatore del dominio sull'allottamento primitivo. Il cittadino-militare senza figli invece stabiliva con la *φρατρία* chi dopo la sua morte lo sostituirà quale portatore del dominio sulla sua „casa“. L'adozione col consenso della *φρατρία* era la forma di tale atto giuridico. Evidentemente si può appena parlare di assoluta libertà del possidente di beni agricoli, come potrebbe apparire in un primo momento a chi osserva con occhi moderni. L'inalienabilità e l'indivisibilità dell'allottamento primitivo ed il consenso della *φρατρία* hanno di molto limitato la „libertà“ concessa al possidente della „casa“.

Soltanto nel caso che il possidente — assieme alla *φρατρία* — per qualsiasi ragione non avesse fatto testamento l'eredità veniva consegnata alla persona designata dalla legge (successione intestata).

Nell'Atene classica tali circostanze non ci sono più. L'allottamento primitivo è stato assorbito dagli altri beni. Non esiste più il divieto di alienare e dividere qualsiasi parte dei beni. I cittadini esercitano liberamente il commercio e l'artigianato, la terra non rappresenta più l'unica ricchezza, anzi, molti patrimoni consistono in maggior parte in crediti, merce e navi. La *φρατρία* non ha più l'importanza originaria e non è altro che un'appendice religiosa di un certo numero di vecchie famiglie. Perciò il testamento con l'adozione perde la sua importanza in favore del testamento senza adozione. Del primo rimane soltanto la forma, per lo più a causa dell'inerzia che del resto è tanto caratteristica per le forme giuridiche.

3. Gli apparenti contrasti tra la legislazione attica che proibisce il testamento ai testatori con figli maschi e la prassi attica del periodo classico del quale ci sono rimasti parecchi testamenti fatto da testatori con figli maschi, si possono altresì risolvere con l'ausilio del metodo storico.

Il testamento con l'adozione è legato all'allottamento primitivo ed alla divisione militare-territoriale della polis in $\varphi\rho\alpha\tau\rho\acute{\iota}\varsigma$. Già dal principio per il cittadino che aveva conseguito qualcosa oltre l'allottamento primitivo esisteva la possibilità di lasciare singole cose senza alcuna partecipazione della $\varphi\rho\alpha\tau\rho\acute{\iota}\varsigma$, partecipazione che a nostro parere esisteva per il testamento con adozione.

Inizialmente quindi esistevano negozi giuridici bilaterali, e cioè l'adozione con la quale si stabiliva l'erede all'allottamento primitivo e la donazione in caso di morte, quando si donava qualcosa con la cessione di proprietà a condizione sospensiva.

Lo studio del diritto successorio dell'Atene classica, partendo dunque da singole illogicità e disarmonie, ci fa arrivare alla conclusione che esisteva un diverso ordinamento sociale ed un diverso diritto successorio nei periodi anteriori della storia attica. Tutto ciò ci rimanda al ruolo decisivo della $\varphi\rho\alpha\tau\rho\acute{\iota}\varsigma$ d'un tempo, all'esistenza dell'allottamento primitivo con la sua inalienabilità e indivisione, ed in genere al eminente carattere militare dell'antica Atene.

PER DUOS ANNOS ET SEMIS
(Carmen popolare veneto-slovenicum)

Per duos annos duo
Nos semisque amavimus,
Semis atque annos duos
Nos duo beavimus.
Sed divina nos duos
Separaverat manus,
Scit Deus, si nos duo
Rursus nos videbimus.

Umbra pulchra, nos ubi
Considebamus duo,
Umbra grata, nos ubi
Concinebamus duo,
Nos aves has parvulas
Auscultavimus duo,
Hic alaudas garrulas
Nos audivimus duo.

Tergeste.

Vertit: S. Kopriva.